Bidrag till Södra Österbottens äldre historia

Förord till den elektroniska utgåvan

Denna avhandling av **Karl Ferdinand Ignatius** (1837-1909) har digitaliserats från Bayerska Statsbiblioteket i juli 2011 av Google Books och anpassats för Projekt Runeberg i september 2015 av Ralph E.

Bidrag till Södra Österbottens äldre historia.

Akademisk Afhandling

söm

med den vidtberömda Histöriak-Filologiika Fakultetens samtycke

•ek linier laseefeåë af

Fredrik Cygnæus

Filos. Mdgister, Hist.-Fil. Doktor, Professor i Ésthetiken och Nyare Litteraturen, Riddare âf K. K; Si. Stänislai Ordens andra klass,

<111 äfftntllg gtanaknlng franuiilles

af

Kafl Ëriftl ferd. Ignatius,

tøist.-Fil. Magister och Publ. Stipendiat,

i Historisk-Filologiska lärosalen den 29 Maj 1861 p. t; t. f. m.

Helsingfors, J. C. Frenckell 4 Son, 1861.

Qvid juvat nosse omnes Graecorum et Romanorum historias, terrarum situs, incolarum mutationes, priscos ritus, si in patria tua hospes et ibi semper puer sis?

Meibomius.

Likasom uti organismen det helas utveckling varseblifves i dess mjnsta delar, likaså afspeglar äfven den obetydligaste provins i mer eller mindre klara drag bilden af sitt hufvudlands kultur och öden under hvarje särskild tiderymd. Historiken öfver en landsdel är derföre en, om också ofullkomlig miniaturbild utaf bela landets historia. Det är denna åsigt, som föranledt mig försöka framställa den trakts förflutna skiften, der under skilda tider flere af de vigtigaste händelserna i vårt fosterlands häfder försiggått. En nqdvändig följd af detta försök blef visserligen den att framställningen kom att vidhäftas af brister, härflytande just ur sättet att så isoleradt behandla en enskild landsdel; men å andra sidan har jag trott det vara af intresse att under en rad af sekler följa med utvecklingen af detta laqdskap, hvars folks egendomliga lynne och seder härigenom möjligen klarare skulle framträda i dagen.

Till utgångspunkt för min framställning valde jag Storkyro, dels emedan denna socken är en af de äldsta i södra Österbotten, dels också emedan densamma oftast, så att säga, varit den medelpunkt, kring hvilken nämnde landskaps forntida historia koncentrerar sig. Den korta tid jag vanligen om sommarmånaderna uppehållit mig påorten jemte åtskilliga andra förhinder hafva likväl vållat att endast tre eller fyra kyrkoarkiv hunnit blifva

undersökta. Tillfölje häraf är närvarande arbete i många fall behäftadt med ofullständighet och gör derföre ej heller anspråk uppå att vara mer, än hvad det egentligt är — ett historiskt bidrag. Skulle det i denna egenskap vara af någon nytta för en framtida finsk historia, är dess ändamål vunnet.

*

I.

Sedan den lärde Olof Rudbeck d. ä. i sin Atlantica sökt ådagalägga att den Skandinaviska halfön straxt efter syndafloden fått sina innevånare, att från denna halfö forntidens äldsta folkslag hemtat sin gudalära och sitt vetande, så skyndade man äfven att åt grannlandet Finland gifva en, om ej dermed jemförlig, dock ganska vördnadsvärd ålder. Man slösade en förvånansvärd lärdom och beläsenhet för att bevisa det redan Moses och gamla testamentets profeter, äfvensom de äldre grekiska skriftställarne kände till vårt land, hvilket man anvisade en vigtig plats i deras urgamla och mest fabelaktiga myther. Visserligen lät man med tiden småningom några af dessa öfverdrifter bortprutas; men ännu i medlet af förra seklet vidhöll man dock vid Åbo Universitet den af Rudbeckarne förfäktade åsigten, att Finnarne härstammade ifrån de till Assyrien bortförda Israeliterna.Se ibland andra den under Prof. J. Bilmarks praesidium af Fr. Collin utgifna: ”Dissertatio Historica de origine Fennorum.” Pars I, II. Åbo 1764—1766. Österbotten blef särskildt ihågkommet och gjordt till hemland för en mängd af gamla tidens mest sagolika folkslag. Schyter, Cimmerier, (hvilka bodde i Kemi!) Neurer (en blandning af Schyter, Samaritanska Israeliter, Hunner och Greker!), Amazoner, Bjarmer och Skrickfinnar förlades hit och antogos hafva befolkat landet redan 500 år före Christus.Se "Försök till en Historisk, Geometrisk och Physico Oeconomisk Beskrifning öfver Pedersöre" af H. H. Aspegren, Åbo 1762. Del. II, pag. 41.En nyare tids forskning har dock ej kunnat nöja sig med dylika lösliga hypotheser, utan har fått lof att alldeles förkasta dem och i dess ställe enkelt hålla sig till det enda säkra man känner, nemligen att Österbotten i de äldsta tiderna kringströfrades af Lappar med sina renhjordar' till dess de småningom undanträngdes af inflyttade Finnar och Svenskar, hvilka i medlet af 13:de seklet begynte i landet anlägga fasta boningsplatser. Först ifrån denna tid kan man således säga att Österbotten inträder uppå Historiens skådeplats. Berättelserna om de så kallade *Kainulaiset* eller *Qvenerna*, hvilka redan i 8:de seklet skulle innehaft de norra kusterna på begge sidor om bat-tenhafvet och derunder stått i en ömsom vänskaplig ömsom fiendtlig beröring med sina Norrske och Svenske grannar, kunna ej rubba detta påstående, ty för det första är dat osäkert om ej dessa Quener voro Lappar, för det andra tyckas de ej haft några fasta boningsplatser och ej heller idkat något åkerbruk, för det tredje vet man ej ens med visshet om de verkeligen bebott den finska sidan af bottniska viken, och för det fjerde försvinner deras namn redan åtskilliga sekel före Christendomens införande i Finland, hvarföre man trott dem, om ej ifrån början varit Lappar, åtminstone till slut hafva sammansmultit med dessa sednare.Y. Koskinen, Pohjanmaan asuttamisesta, infördt i Suomi för år 1857.

Med förbigående således af de osäkra sagorna om Qvenerna, måste man anse att Tavaster oeh Svenskar äro Österbottens första bofasta inbyggare. Deras invandring till landet kat) förläggas med största sannolikhet till tiderna kort före och efter Birger Jarls korståg. Det ypperliga fisket, som de stora strömmarna erbjödo, lockade sannolikt flere att hit inflytta; men hufvudorsaken till landets hastiga kolonisation var dock den vinstgifvande handeln med Lapparne. Denna handel bedrefs utaf de i vårt lands historia ryktbara *Birkarlarne*. Huruvida dessa Bir-3

karlar voro Tavaster, Svenskar eller också bestodo af en förening begge folkslagen emellan, har både förr och i sednare tider mycket blifvit omtvistadt. De hufvudsakligaste grunderna för den första af dessa åsigter äro förnämligast följande: de äldsta historieskrifvare, som omtala Birkarlarne, säga uttryckligen att de varit hemma ifrån de tavastländska orterna Birkala och Rengo4) och att de varit ifrån samma land som Lapparna.3) Äfvenså anföres att de i Vesterbotten boende Birkarlarne ännu år 1454 vid en i Torneå hållen rättegång kallade Tavasterne sina "skifftebröder." ®) Dessa äro de förnämsta grunderna, som tala för att Birkarlarne, voro Finnar.

Å andra sidan åter har man häremot anmärkt, att sjelfva namnet ovedersägligen är Svenskt. Birkarl eller Birkkarl (Birke, Bjark, beslägt. med Burg, Borg) betyder egentligen stadsbo eller handlande och är sålunda en fullkomligt passande benämning åt medlemmarne af ett handelssällskap. För finska tungomålet åter är sjelfva ordet alldeles främmande. Vidare har man hyst tvifvelsmål att Tavasterna, redan 27 eller 28 år efter det de blifvit af Birger Jarl un-derkufvade, skulle funnits beredvilliga att bringa Lapparna under Sveriges krona och aktat nödigt att af det sistnämnde landets konung förskaffa sig ett tillståndsbref att

4) "Ty gingo Birkarlarna til, som boodde i Birkala sockn." Bu-raeus. "Praefato terapore nativitatis Christi (!) evenit aliquot familias Finlandiae ex Birkala et Rengo Paraeciis, exiliisse nemus Tavastiae, et ad littora Ostrobothniae, ubi jam Nerpis et Mustasari, tum temporis a nullo mortalium habitata, stativa et sedes suas flxisse." Niurenius.

5) Flantinus. Denne nämner om att Lapparne uttågat till Österbotten ifrån "Brokarla och Rengo" under en "Thins Kogrebs" anförande, men att deras fordne landsmän ("ipsi ipsorum antea conterranei") anfördt; af Mathias Knrk derifrån förjagat dem till yttersta norden. Se härom F. M. Franzén. Diss. Acad. De Bircarlis. pag. 18.

') Pohjanmaan asuttamiseata pag. 118. Hand!. rörande Sbaa&n.

Hist. XXIX, 29. /

7) "Ipsum nomen Paroeciae Birckala a Fennieae linguae ingenia aliennm." Dë Bircarlis.10

få idka handel med dem. Den svenska befolkningen i Österbotten räknar dessutom derstädes ej stort yngre anor än den finska, och föga sannolikt synes det att dessa skulle låtit Finnarne ensamne njuta af en så riktande handel; likasom det också knappast är troligt att de skulle hitflyttat så tidigt, medan sjelfva Vesterbotten ännu för det mesta var obebodt och öde, om ej andra bevekelsegrunder, än endast jordbruket hitlockat dem.8) Några underrättelser ifrån äldre tider gifva dessutom vid handen , att Svenskar och Lappar uti Österbotten åtminstone stått i beröring med hvarandra, om,också spår till en ordentlig dem emellan idkad handel ej kunna bestämdt uppgifvas. 9) Men att en sådan verkeligen existerat, tyckes knappt vara tvifvel underkastadt, då man vet att de svenska Österbottningarne såväl i fordna som närvarande tider visat sig vara mycket hågade för handel och köpenskap, för hvilka handteringar man ofta klagat att jordbruket af dem blifvit försummadt. Till en del föranledd af dessa bevekelsegrunder antog Franzén att svenska kolonister inflyttat till Tavastland eller trakterna af Tammerfors, att dessa förenat med sig en mängd Finnar, hvilka voro både förtrogne med orterna och erfarna i handel med Lapparna; att dessa tillsammans anlagt en köping eller handelsplats, som fått namnet Birkkala och att benämningen Birk-karlar sålunda varit gemensam för medlemmarne i han-

8) I konung Magnus Erikssons frihetsbref för dem, som nedsätta sig i Lappmarken, dat. Telge d. 16 Mars 1340, säges det om länderna, som ligga i grannskapet af Helsingland och Ångermanland, att det "fordom icke hafver varit i mänga menniskors minne att. de markerna hafva varit brukade till att inbyggas eller besittas." — Konnngen uppmanar derföre christna menniskor att der nedsätta sig och gifver dem lof at för sig och sina arfvingars räkning taga af landet huru mycket dem lyster. Se Handlingar rörande Skandinaviens historia del. XXIX, sid. 16 Angående tiden för Österbottens odling anmärker också Franzén: "ita ut cultus quidam terrae a nost.ra Bothniae parte maturior fuisse, quam ab occidentali illa videatur." De Bircarlis pag. 31.

') Se bland andra Aspegrens förut citerade Beskrifning öfver Pedersöre Del. II, ss. 65, 66.5

delssällskapet, antingen de till nationaliteten varit Finnar eller Svenskar. Denna åsigt har blifvit delad af fUinl "Birkkarlarna, säger han, hafva troligen bosatt sig i det nuvarande Birkkala, i Norra Tavastland, gifvit natnb M socken, samt, understödde af Finnarna i trakten, idkat sitt handtverk." 10) Att Birkarlarne uteslutande skulle tillhört den ena eller den andra af de begge nationerna synes ej vara sannolikt. Det är derföre äfven min åsigt, att detta handelssällskap bestått såväl af Finnar som Svenskar, helst nationaliteten ingalunda kan betraktas såsom något oöfverstigligt hinder för en handelsförening. De historieskrifvare, hvilka åberopas såsom stöd för Bukarlàr-nes äkta och oblandade finskhet, kunna äfven anföras såsom bevis för deras blandade nationalitet, ty de uttryck, som de begagna, vederlägga åtminstone ej bestämdt en sådan tolkning. Dessutom lefde de alla på tider, under

hvilka Birkarlarnes handelsförbund längesedan upphört existera, hvarföre också deras skrifter härvidlag ej kan tillerkännas någon afgjord auktoritet. <)

Tiden, ifrån hvilken Svenskarnas deltagande i den Lappska handeln, och således äfven Birkarlarnes samfund, egenteligen räknar sin början, lärer ej kunna förläggas längre tillbaka, än till åren närmast efter Tavastlands underkufvande, ehuruväl det derföre hvarken bör eller kan bestridas att icke någon handelsgemenskap Finnar ooh Lappar emellan redan tidigare torde förefunnits. Svenskarne, som efter Tavasternas omvändelse inflyttade i landet, tyckes bosatt sig i Ulfsby eller i trakterna kring det nuvarande Björneborg, hvarest de flesta byanamn och en stor mängd gårdsnamn ännu påminna om en försvunnen Svensk befolkning.2) Många skäl gifva också vid handen

") Finlands forntid, häft. I, pag. 11.

') Niurenius, Pastor i Umeå, dog lb45. Plantinus var Son till denne. Baraens, Gustaf II Adolfs lärare, dog 1652.

>) Byaman norr om elfeen: Ulfsby, Karl sv ark. -Svarten) ark; Rosnäs, Jolböle, Totbomw, Södermark, Nornnark, Källfjärd, Lyttskàr, På-att der i närheten legat en större köping eller atød, soiA möjligen varit Bokarlarnas hufvudert och en nederlagsplats för deras varor. Traditionen vet berätta att en dylik stad skalle funnits uti Kumo socken 8| mil ofvanom Björneborg, eller på det ställe, hvarest Ylistaro by nu är belägen. Benämningen "Teljän kaupunki", den såkallade "Saksan- kivi" och "Käräjä-mäki" äro ännu minnen ifrån dénna tid.3) Birkarlarnes boningsplatser inskränktes sår lede» sannolikt ej inom gränserna af det nuvarande Bir-kala, utan innefattade de redan i den aflägsnaste forntiden befolkade trakterna kring Kumo elf och de dermed å förening stående vattendragen, eller med andra ord de gamla socknarna Ulfsby, Kumo, Hvittis, Karku, Birkala och Tavastkyro. Åtskilliga omständigheter gifva stöd åt denna åsigt. Uti Kumo socken ungefär 1 mil nedanom nyssnämnde Ylistaro finnes en annan by Birkala, som troligen erhållit sitt namn af sina första bebyggare. 4) Mau bar äfven skäl att misstänka det sjelfva namnet Satakun-da är af svenskt ursprung och en öfversättning af det svenska ordet Hundari, hvilket således ursprungligen skulle betecknat den förening af skilda socknar eller härader, som genom Birkarlarne tillvägabragtes. 5) Ett vigtigt stöd

mark, Hvittisbofjärd, Nederby, Öfverby, Gördelby; söder om el/ven: Friby, Thorsnäs, Indérö, Ytterö, Bredvik, Penäs (Pernäs), Kumnäs, Luvia (Lju-vo), Handby, Arnäs, Södersund m. m. Öar: Baggaskär, Sandö, Stora Enskär, Räfsö, Bastaskär, Säbbskär, Sunnanskär o. s. v.; några af dessa orter bäfva dessutom egna finska namn; men flertalet endast svenska. Öfverallt derstädes är numera Finskan det gängse språket, utom i Hvittisbofjärd kapell och en del af Sastmola, hvarest Svenska ännu något talas, ehuru mest endast af äldre personer, hvilket bevisar att det äfven der snart håller på att utdö.

3) Fortelius. Diss. grad. de primis initiis Biörneburgi. Åbo 1732. praes. Haartman.

*) Dessutom påträffas i denna socken äfven namnen Birilä, Birknäs och Forsby m. fl., hvilka påminna dels om Birkarlarne dels om Svenskar.

Da Biroarlis pag. 36, not. f. Porthan yttrar angMada diett* ords härledning följande: "An a Swscorum Huadari imkatioae exprewam est,7

for den åsigten att Birkaclarnes handelsförbund innefattat hela den ofiranangifaa trakten hemtas ock ifrån det bref, Satakunda förening (Communitas Satagundiae) år 1374 utfärdade rörande den nordliga gränsen för Åbo stift. Bcefvet afgafs på begäran af Åbo Biskopen Johannes den III Westfal, hvilken råkat i en tvist med Erkebiskopen i Upsala rörande fisktionde ifrån de stora strömmarna i norra Österbotten. Den sednare ville nemligen utsträcka sitt stift ända till Uleå och således slå under sig det indrägtiga laxfisket i Kemi och Ijo, hvarmed naturligtvis dan förre ej kunde vara belåten. Hvardera sökte skaffa sig bevis för att bestyrka sina rättigheter, och vid detta tillfälle vände sig Åbo Biskopen till innevånarne i Sata-kttnda. Stiligt kallelse infunno sig derföre äldre personer ifrån Norrbotten, Ulfsby, Birkala och Kumo till den sistnämnde orten, der de på tillfrågan försäkrade, att "Kemi och Joky" hörde till Åbo stift, — ocb derota hade de, såsom orden falla, ej allenast utaf egen erfarenhet utan äfven genom sina förfäders vittnesbörd full visshet.«) Att Biskop Johannes i

denna sak anåett Sataknndaboarnes vittnesbörd vara af nöden, att vidare desse med sådan Bäkerhet kunde afgifva sitt utlåtande häri och slutligen att de åberopade egen erfarenhet och förfädrens utsago till stöd för sitt påstående, tyckes bestyrka den åsigten att Österbottens innevånare derifrån utvandrat; men tillika häntyder det derpå att Birkarlarne, hvilka jast voro dessa utvandrare, fordom bebott alla de nämnda socknarna. E-huru någon absolut visshet härvidlag ej kan komma i fråga, synes det dock, på grund af det ofvansagda vara sannolikt att Birkarlarnes handelsförbund innefattat hela

ad Territorium signifioandum quod caput quasi regionis recens occnpatae primo eonstitutum fuit, ac ubi colonia aliqua Svecica (quae postea periit au t cum veteribuB terrae incolis confusa evanuit?) collocata tum fnit." Chronicon. pag. 119, not. 95.

<) Om denna tvist emellan de begge biskopsstolars* finnes ntförli • gare redogjordt i Forthans Chronicon, pagg. 366—375.8

mellersta Satakunda ifrån hafvet allt intill Näøijärvi wh Pyhäjärvi sjöar, på så sätt att de Svenska medlemmarne deri företrädesvis varit bosatte vid hafskusten eller i Ulfs-by, och de Finske åter mera inåt landet.

I dessa trakter fortforo nu Birkarlarne att vara ētt handelssällskap till dess de (1277) af Konung Magnus Ladulås fingo sig herraväldet anförtrodt öfver Lapparne, ifrån hvilken tid den fordna handelsgemenskapen började antaga karaktären af handelsförtryck och tyranni. Innehållet af de äldre författarnes berättelser om denna tilldragelse är i korthet följande: då kungabrefvet, som lemnade Birkarlarne makt öfver Lapparne, utfärdades, bodde de sednare ännu i södra Österbotten. Birkarlarne, anförde af Matthias Kurk, tågade nu emot dem samt tvungo dem dels med godo dels med ondo till att erlägga sig skatt En dylik öfverenskommelse slöts understundom på längre, understundom på kortare tid. Dessemellan öfverraskade Birkarlarne ofta svekfullt de försvarslöse Lapparne och anställde ibland dem stora blodbad. De sednare, för'att undslippa sina förtryckare, drogo sig småningom undan allt mera norrut, men dessa följde oafbrutet efter, och sålunda finner man dem redan 1329 vara bosatte i Kemi. ') Under sitt tåg emot norden tyckes de Svenske Birkarlarne följt hafskusten och de Finske deremot hållit sig mera inåt landet, hvilket förhållande lätt förklaras utaf beggederas ursprungliga boningsorter i Satakunda. Sålunda synes det som om de förre genast efter sin ankomst till Österbotten skulle nedsatt sig i Nerpes, Mustasaari och Pedersöre, hvilka socknars befolkning än i dag är svensk, samt de sednare i Storkyro och trakterna deromkring. I de nämnde orterna qvarstadnade de sannolikt någon tid, sysselsättande sig med jordbruk, jagt eller fiske under de mellanstunder, handeln gaf dem ledighet. När sedermera Lapparne begynte fly norrut, följde en del af Birkarlarne efter,

') Geografisk Beskrifning om Österbotten af Mathesius, öfvers, införd i Suomi 1843, pag. 123 följ.9

mon en »tor del stadnade qvar, dels emedan de ej tillé öfvergifva sitt jordbrak, dels också emedan en mängd Lappar, hvilka villigare underkastat sig oket, ännu fortforo att uppehålla sig i deras nejder.8)

Efter denna blick uppå Birkarlarne^ handelsförbund pch deras invandring till Österbotten öfvergår jag nu till hvad som särskildt rörer södra delen af denna provins. Ofvanföre antog jag att de finske Birkarlarne efter sin ankomst till Österbotten först nedsjlogo sina bopålar i Storkyro. Redan den omständigheten, att Storkyro är bevisligen den äldsta finska församling i södra Österbotten och sannolikt uti hela detta landskap, gifver grundad anledning åt detta antagande. En ytterligare bekräftelse härpå lemnar den inom Storkyro gängse sraditionen, som berättar att socken erhållit sitt namn utaf Tavastkyroboar, hvilka fordomdags haft sitt fiskevatten derstädes. Samma sägen nämner äfven om att deras fiskarsojor varit belägna på den kulle, hvarest den i Finlands historia så olyckligt minnesvärda Napo by nu står. Småningom tillvexte folkmängden och tidigt nog organiserades här en egen församling. Ar 1304 byggdes nemligen den nuvarande stenkyrkan, och likväl påstår traditionen att denna ej är den första; ty utom det att den låter Sakristian redan tidigare hafva varit uppförd och tjenat munkarna ;ill ett bönehus,9) omtalar den äfven en gammal trädkyrka, såsom den äldsta i socken. Denna, berättar man vdare, nedrefs ej, utan den nya kyrkan byggdes omkring den gamla "och skall bygg-

B) Det är bekant, att Lappar äinu i medlet pä 16:de århundradet kringströfvade södra Österbottens oodade trakter.

') Ganska många äldre kyrkor i vårt land hafva sakristior, som räkna en ännu högre ålder. Så är t. ex. fallet med Åbo domkyrka. "Wörå moderkyrka, som byggdes 1(01, var förenad med en redan 1522 uppförd sakristia. T/ti Somero socken har den gamla af träd år 1665 färdigbyggda moderkyrkan en sakristia af sten, om hvilken det heter att den är urgammal. 8e Beskrifning ifver Somero af C. P. Borenius. Åbo 1774. Praes. P. Kalm.10

Uftden ptøåfct i qju års ti4, aastes ganska svtøa år, med mjßkvt strängt pådrifvande." 10) f veto» bjuder, hvilka dol-tagit vid kyrkans byggnad »nasuigifvas särskildt* Den eu var Maumii ifrån Kuortane, efter hvilken det runda fönstret på venstra gafveln än i dag kallas "Maunuksen akkuna," och den andra var Tohni ifrån Töysä, om hvilket det säges att han ifrån Simsjöberget i Lappo tagit en stor sten nnder armen, burit dèn till kyrkan och inmurat den vid det ofvannämnde fönfttfet. Samma Tohni skall derefter tågat ifrån handelsplatsen i Mustasaari till sin hemort, bärande en half tnnna salt uppå ryggen, hvarvid han till van-dringsstaf betjebat sig af en två lispunds jernstör. Emedlertid synes tydligt att berättelsen om dessa tvenne män är af Vida yngrè datum1, ty såväl Kuortane, som Töysä Vört) 1304 ännu ej bebodjia af andra, än möjligen Lappar. Saàäolikt fcärledèr äig ctøföre denna sägen ifrån 1551 och ären deromkring, då kyrtan tillbyggdes med en tredjedel. En annan tradition omtanr såsom kyrkans egentliga byggmästare en jette, Kirmi, hvilken, sedan han fullbordat densamma, störtade sig ned ifrån taket, då sockens pastor hade lyckats få reda på bns namn. Denna saga upprepas annars med obetydlig: variationer om de flesta äldre kyrkor i norden. Sedan Kyrkan blifvit färdig, invegs den högtidligt på Larsmessodajen (den 10 Augusti) 1304 och blef sitt skyddshelgon till ira kallad S:t Laurentius.')

,0) J. Aejmelaeus, Korta annärkningar om Storkyro införde i gamla Åbo tidningar för år 1773.

') Helgonet S:t Laurentius, (om under Kejsar Valeriani regering led martyrdöden i Rom (å. 258 e. Chr. {.), dyrkades öfver hela den ka-tholska christenheten och hade äfien uti norden en stor mängd kyrkor och altaren uppförda til! sin åminnelse. Ibland kyrkor, som i Finland varit helgade S:t Lars, känner mai, utom Storkyro, äfven Virmo och Lojo socknars moderkyrkor. Likaå fanns i Åbo domkyrka ett altare, invigdt S:t Laurentius till ära, hvillet var beläget der Tottska grafkoret nu är. Se härom vidare: Handlhgar till upplysning i Finlands Kyrkohistoria af W. 6. Lagus, 2:dra häftet pag. 15 föl|.11

Storkyro eller Ky robominne, •såsom pastoratet först kallades, *) innefattade vid denna tid ungefår halfva södra Österbotten eller det område som nu upptages af Storkyro, Lillkyro, Ilmola, Lappo, Kuortane samt största delen af Laihela och Wörå socknar, d. v. s. en arealyta af mellan 80 och 100 svenska qvadratmil. Anmärkningsvärdt är att detta vidsträckta pastorat ej en enda gång under de närmast följande 140 åren finnes omnämndt uti de i behåll vårande handlingarne ifrån äldre tider. Första gången omtalas det år 1443 uti ett testamentsbref till Brigittiner klostret i Nådendal, hvarigenom en Lars Fres, "Kirkioprester i Kym," skänker till sagde kloster sitt fädernegods Friisilä, belägèt i "Kyrwbominne sokn" oöh "laemekoskyby." Brefvet är dateradt i Åbo, måndagen näst efter vårfrudag nativitatis, öller -den 9 September. 2) Lätt igenkänner man det här förekommande namnet Lehmäkoski, såsom likbe-tydigt med det nuvarande Lehmäjoki, uti hvilken by man dessutom påträffar tvenne gårdar, som benämnas Koski, men deremot är namnet Friisilä numera spårlöst försvunnet. Utom nämnde Friisilä innehade NådendaU kloster uti Storkyro äfven ett annat gods, som det erhöll några år fore reformationen. En viss Jakob Johanssons hustrü Kristina Larsdotter skänkte nämligen 1512, "Gudi till heders, Jungfru Marié och St. Brigittas kloster sitt rätta arf-vegods," som utgjorde 3| karpland åker, utom äng, skog, fainark o. s. v. "liggiandis i Kyru sokn i lagdenby (Lahtis by) j Norrbotn," för sin egen, sina föräldrars och anhö-

*) Det b ett ämnes in Kyroböminne, än Kyro i de äldre handlingarne.

2) Det finnes aftryckt uti 5:te delen af Arvidssons Handlingar till upplysning af Finlands häfder, äfvensom i Lagi Handlingar till mpplys-ning i Finlands Kyrkohistoria, 4:de häftet pag. 71 o. följ. I det sistnämnda häftet står: "Laurins Fres kiörkiopräster i Kyru", hvilket uppenbarligen måste vara ett skriffel. Fres var nemligen, såsom ofvanföre upptages, pastor i Kemi, hvilket bevisas af flera ställen uti Arvidssons handlingar, de? hans namn förekommer. Se t. ex. Del. Ill, sid. 59 och Wi, sid. 12.12

rigas själar.3) I detta bref nämnes Gregorius Arvidi, såsom "Kirke herre" i Kyro. Sannolikt var han sockens siste katholske pastor. Bland hans företrädare känna vi endast Erik Jakobsson, den der lefde omkring år 1490, såsom

synes af följande köpebref, hvilket jag här in extenso upptager, emedan det så vidt jag vet, ej förut blifvit tryckt.4)

"For allom thorn thetta breff hender forekoma kennes och kungör Jak, Erich Jopson, Kirkiepresther j kyrobo--mynne, ath jak met god wilie ok berodne modh haffuer wplatit och solth, och met thetta myth noer våren dis öpne breff wplather hedherligen Herre Her Magnus Laurentij, Canik j Abo, mith godz ok gordh j Melkyla liggiandis j Ja-nakala sokn, met alle thesse godzes omægor, j wothe ok torro, engo wndhan tagendis, som ty godze aff aldher til— hörth haffuer eller met ræth kan finnes tilhöra, liggiendis j Tærvenkoski ther sam a stadz ffor trij hundradhe marc Swenske, Hvilke penninga jak bekennis mich haffwe wp-bwrit j god atnögia j gwl ok gamble Swenske ortugcr, swa met skel, ath om myn broder eller sky lie wener welige, tha måge the thet otherlösa for tolkit mynth innen aar ok dagh: göre the thet icke, tha afthender iak for:de godz ok gwærnæ myk och allom mynom Erffwingom, och til-egnar then for:de Hr Magnus ok hans Erffwingæ til Ewige tijdh: och swaa Gwdh forbiwdhe, ath forscriffwith godz eller gwernæ hende for:de Hr Magnus met noghen ræt-gangh j fraa gaa; Tha beplicther jach mich ok myne Erffwingæ wider leggia honum eller hans Erffuinge swa göth godz j swa god lægligheeth ok allan then skadha han ther aff fangandis wordher wprese, wijd mijn crisne^troo, san-

*) Arvidssons Handlingar del Y, sid. 207.

*) Det finnes i Åbo domkyrkas gamla Copiae Bok (enl. afskriften t på Universitets-Bibliotheket pag. 800). Öfverskriften lyder: "Super pre-dio Melkyla in Janakala et duobus molëndinis ibidem venditis D:no Magno Laurentij, Archidyacono aboensi, per D:num Kriciim Jacobi pro III:c marcia." Detta är den enda gång Storkyro socken omnämnes i denna bok.13

»ingh och æro. Til hwilkis breff mere wisso och bæthre bewarningh, bider jach werdugh fader Magnus Nielsson, Electns Confirmatus j Abo,3) Johan Kyle fowgte pa Abo och Clawea Henrixson, Lagman j Syderfinne Lagsagw at the hengia theris incigle wpunder thétta breff met mith egit: Hvilkit giffwit ok scriffwit ær j Abo arum epter gudz byrdh MCDLXXXX-.o pa Monedagh nest epter quindelmesso" (den 8 Februari).

Dessa äro vetterligen de enda ifrån medeltiden bevarade handlingar, uti hvilka Storkyro förefinnes omtaladt, — och att af dem draga några slutsatser om landets och dess inbyggares tillstånd under nämnde tid vore väl alltför vågadt. På grund af förhållandet några decennier sednare kau man likväl temmeligen sannolikt antaga att vid katholska periodens slut endast stränderna af kyro elf voro någorlunda tätt bebyggda, men att deremot den öfriga och största delen af socken ännu upptogs af omätliga skogar, kärr och moras. Inbyggarnes näringsfång synes hafva varit åkerbruk, jagt och fiske. Jagten måste isynnerhet varit vinstgifvande, alldenstund man ansett nödigt att genom råmärken utstaka den trakt, inom hvilken enhvar hade rättighet att idka den handtering. Ännu i våra tider träffas lemningar efter dessa råmärken, hvilka af allmogen benämnes kirja maan raja. Fisket, som likaledes då var ett vigtigt näringsfång, idkades hufvudsakligast i skären eller ock i Lappajärvi, vid hvilken sistnämnde sjö man ännu för ett sekel tillbaka kunde varseblifva en mängd förmultnade fiskarbodar, de der skola tillhört kyroboarne.')

Sin föräämsta handel dref Österbotten denna tid med Ulfsby och Raumo. Dessa städers borgare hemtade vanligtvis salt och andra för allmogen nödvändiga varor till

») Häraf syne6 att Magnus Stjernkors, när brefvet skrefs, ännu ej blifvit till Biskopsämbetet invigd.

') Åbo Tidningar 1773. N:o 10.

7) Beskrifning öfver Pedersöre. Del. II, sid. 65.14

viata kurtorter, der en lifligare byteshaadel tyekès eiirté-rat Sådana, handelsplatser voro: Kemi, Uleå, Siikajoki* Solo, Kalajoki, Gamla Karleby, Pedersöre, Vörå och Mustasaari. Af dessa voro endast de trenne förstnämnde frihamnar,' men alla de öfriga deremot "hafva olaga köpmän sjelfve upptagits) Mustasaari var, tf&som närmast belägen, den ort der kyroboarne hade sin köpenskap. Utom ofvanangifve hamnar funnos dessutom äfven i det inre landet marknadsplatser, som voro inrättade vid kyrkorna och der folket isynnerhet tiden kring de större högtidsdagarna samlades för att utbyta sina varor. Dessa marknadsplatser voro. nödvändiga i ett stort, glest

befolkadt land, der de till en del ersatte bristen uppå ordentliga städer. Att också vid Storkyrb kyrka en dylik marknadsplats funnits är högst sannolikt, då man besinnar att denna kyrka allt intill början af 16:de seklet var den enda föreningspunkten för hela det vidsträckta pastoratets befolkning. Först vid denna tid fann man nemligen nödigt att klyfva pastoratet i skilda församlingar. Vörå blef en egen socken, sammansatt af Storkyro, Pedersöre och Mustasaari aflägsnare trakter; äfvenså erhöll Storkyro ungefär vid samma tid tvenne nya kapeller, — Laihela, hvars första kyrka in-vegs 1508 af Biskop Johannes Olai, och Ilmola, hvars kyrka 8 år sednare af Finlands sista katholske Biskop Arvid Kurck invegs och begåfvades med 11 dagars aflat.9)

Mycket är ej att säga om menighetens upplysning och bildning under medeltiden. Den offentliga gudstjensten var dess enda bildningsanstalt, och denna bedrefs dock till största delen på det, såväl af åhörarne som ibland äfven af presterna oförstådda latinska språket. Någon, om ock rin-

8) Matliesii disputation om Österbotten. Suomi 1843, p. 129 not. Nerpes, Mustasaari och Pedersöre socknars innevånare hade dock redan 1348 af Konung Magnus Ladulås erhållit rättighet att drifva handel långs hela Österbottens kust. Porthan Chronicon. Ep. Finl. p. 315.

') Uppgifterna om dessa församlingars ålder äro hemtade ifrån Matliesii ofta citerade Beskrifning om Österbotten.15

ga erfarenhet i Kristendomens hufvudstycken måste väl ändock folket inhemtat deraf att vid densamma vanligen Trosbekännelsen och Fader vår på modersmålet upplästes. Tillika undfägnades det understundom äfven med en på modersmålet hållen predikan, hvilken dock vanligen bestod i berättelser om helgonens underverk o. s. v.10) Att den stora allmänheten hvarken kunde läsa eller skrifva behöfver väl ej ens nämnas. Dock, så rått och obildadt folket i vårt land denna tid än var, så egde det dock i visst afseende ett företräde, som vår nuvarande allmoge nästan alldeles saknar. Folket hade, för att nyttja den stora Geijers ord, blifvit en makt. Hvarje provins, ja hvarje socken hade då en vida större politisk betydelse, än den har i våra dagar. Unionens sekellånga strider, äfvensom upprepade anfall ifrån öster hade så att säga fastsmidt den finske bonden vid 9värdet — och det dröjde här, likasom i Sverige, länge innan han alldeles bortlade detsamma. Han hade engång af Engelbrekt och Puke lärt sig att sjelf taga vård om sina angelägenheter, och denna lärdom glömde han ej så snart. Vi finna redan under Biskop Magnus Tavasts tid Satakundaboarne af någon okänd anledning göra uppror: likaså se vi mer än ett århundrade derefter de österbottniske bönderna, för att försvara sina rättigheter, gripa till vapen och djerft bjuda den kraftfulle Fleming spetsen. Om vi derföre också beklaga våra förfäders vidskepliga okunnighet, råhet och laglöshet, så få vi dock ej heller å andra sidan förgäta den ädla känsla utaf eget värde, som försvaret af frihet och fosterland alltid ingifver, och hvilken känsla i hög grad höjde dem öfver de fleste länders uti det dåvarande Europa i lifegenskap försänkta bondestånd. Särskildt förtjenar det anmärkas om Österbottens bönder, att sjelfkänslan hos dem mera fritt fick utveckla sig, såväl tillfölje af deras hemlands afsöndrade läge, som äfven genom den lycka detsamma hade, att vara

") Försök till framställning af Finlands Kyrkohistorie, af G. F. Helsingins. Förra delen, pagg. 255, 256.16

befriadt ifrån större adliga gods, hvilka sednare för deras sydfinska bröder voro en af de både i andligt och lekamligt afseende mest tryckande bördor.

II.

Med Gustaf Wasas regering uppgår äfven för Österbottens historia en ny dager. Utom en mängd bref såväl af konungen och hans embetsmän, som äfven af privata personer, hvilka beröra detta landskap, finnas dessutom vigtiga källor att tillgå uti fogdarnes på Korsholm räkenskaper, som förvaras i Kejserliga Senatens för Finland arkiv och som förnämligast upplysa landets odling och skattläggning under denna tid.')

Den förste fogde på Korsholm, som vi känna efter Gustafs uppstigande på thronen, var Jöns Andersson, hvilken 1525 fick nämnde slott jemte Österbotten i förläning, emot vilkor att han årligen till Konungen skulle erlägga 1200 mark örtuger, 2 läster lax och 10 skeppund gäddor.2) Ett eller par år derefter uppgifves kronans inkomst ifrån Österbotten till 1400 mark, hvilken summa i vårt mynt ungefär motsvarar 850 Rubel Silfver.

Penningevärdet dessa tider var visserligen helt annorlunda än nu, men likväl utvisar denna summa huru litet uppodladt Österbotten då ännu var, enär kronans intrader derifrån ej uppgingo till mer än hälften utaf dess inkomster ifrån Satakunda och knappast till fjerdedelen utaf dess inkomster ifrån' Egentliga Finland. Hela Österbotten var också fördeladt i endast 9 socknar, nemligen: Mustasaari, Kyro, Vörå, Pedersöre, Karleby,

*) För alla ifrån Senatsarkivet mig meddeladt? upplysningar står jag i största förbindelse till I):r Bomansson, hvilken beredvilligt lemnat qiig de för detta arbete nödiga materialer, som der funnits att tillgå.

J) Arvidss. Handl. II. 157 och VI. 132. Med läster bör här förstas "tunne läster." Hvarje sådan läst utgjorde 12 tunnor.17

Salo, Limingo, Ijo och Kemi.3) Alla dessa ligga, såsom bekant är, vid kusten, om vi ej undantaga Kyro, hvars kyrka också är endast 4 mil aflägsen från densamma; — i det inre landet fanns deremot då ännu ingen socken.

Under det Lasse Olssön*) (1530—1539) var fogdp på Korsholm, utgick skatten ifrån Österbotten, "efter en årlig stadga två gånger om året, som är vinterskatt och sommarskatt." Vinterskatten erlades i tre socknar (Ijo, Limingo och Salo) efter en årlig stadga, men i Kemi socken "efter bågatal."5) Sommarskatten åter utgjordes af hvarje socken efter fjerdiugtalet. I Kyro steg denna sistnämnda skatt år 1531 till 300 mark örtuger d. v. s. 100 mark utaf hvarje af sockens trenne fjerdingar. Utom vinter- och sommarskatten uppbar Kronan ifrån Österbotten också sak-öresmedel äfvensom en årlig skatt i fisk och skinnvaror, nemligen lax af Kemi (13 tnr) och Limingo (4 tnr) socknar samt gäddor och skinnvaror af nybyggare och Lappar. Detta beskattningssätt fortfor till 1539, då en ny skattläggning gjordes i Österbotten, "der då blef skattlagdt både jorden, böndernas lefvande boskap, all lösöre och innandöme." Efter denna nya skattläggning betalte Kyro socken 1542 till kronan i "skattepenningar" 327 mark 2|g penningar samt i "sakörespenningar" 271 mark.6) Mot slutet af Konung Gustaf l-.stes regering förändrades åter detta

*) Nerpes räknades ända inpå slutet af 16:de seklet till Satakunda. Kalajoki nämnes i Senatsarkivet första gången 1542. Se Arv. Handl. V. 331.

4) Han finnes ej upptagen i Stjernmans Svea och Götha Höfdinga-minne. Sin fullmakt erhöll han genom Kungens bref af den 25, Nov. 1530, såsom synes i Arv. Handl. V. 281.

') Båge kallades den tiden i Kemi "hvar och en som i bondens gård är, som kan eller orkar bära en båge till skogs," och funnos sådana bågar nu i Kemi 186. Kejs. Sen. ark. N:o 4529.

4) Sen. Ark. N:o 4530. En mark utgjorde 8 öre: 1 öre = 3 örtuger eller 24 penningor. Den dåvarande svenska marken kan anses un-

gefär motsvara 60 kop. silfver i-vårt mynt.

uppbördssätt. År 1554 upptages t. ex. skatten ifrån Kyro socken jemte Ilmola kapell, som följer: "a) utgöres af Kyro och Ilmola en skatt efter pundelandet för nebbeskatt smöret, så att af hvart pundeland utgöres 18 penningar och äro pundelanden der 702 samt 2 karpland — löper derefter "kiltås penningar:" 65 mark 7 öre; b) utgöra 72 bönder uti Kyro nebbeskattsmör så att bonden utgör för hvart hjon han äger 1 mark smör. Löper nebbeskattsmör 1 tunna 3 Lisp. 6 skålp.; c) utgöres af Kyro socken en skatt efter mantalet för nebbeskatt gäddor, som är af hvart hemman en vacka korn och äro hemmanen 634, löper derefter stadga korn: 7 pund 7 span 4 vackor; d) utgöres af en utjord i Kyro socken, benämnd Hirepelto afrads penningar 3 mark örtnger; e) utgöres af Kyro l| läst ströming årligen." ') Genom dessa upprepade förändringar i beskattningen förökades kronoinkomsterna så betydligt, att desamma 1557, enligt fogden Jon Bagges uppbörd, utgjorde ifrån Mustasaari, Kyro och Wörå socknar tillsammans 4007 mark 5| öre. Jag vågar ej bestämdt afgöra om skatten i naturalier efter gångbart pris häri inbegripes, eller om man till dessa 4007 mark ännu bör lägga följande, kronan ifrån nämnde tre socknar in natura tillfallne gärder: 9 läster 6 tunnor 14 lisp. smör, lO| pund korn, 5 läster ströming, 13 skeppund gäddor och "Låtfisk", ungefär 12 åmar tran, äfvensom en stor mängd skinnvaror, hvaribland 21 st elghudar förtjena särskildt

nämnas.8) Huru än härmed förhåller sig, så voro dock kronans inkomster ifrån Mustasaari, Kyro och Wörå socknar år 1557 åtminstone tre gånger större än desamma voro ifrån hela Österbotten 30 år förut. De förhöjda pålagorna böljade också kännas

*) Sen. Ark. N:o 4554. Det ofvannämnda "Hirepelto" hade förut varit en kyrkoutjord och tillhört Biskopen i Åbo (ders. N:o 4558).

•) Det synes som om endast kornet, efter sitt dåvarande pris af 2| (tmrk tunnan, ingått i bfvananförda penningesnmma; deremot tyckas ej de öfrige natnraüarna deri blifvit inberäknade. Jemför Arvidss. Handl. IX. 287.19

for allmogen alltför betungande. Den sände derföre i början af året 1557 såsom sändebud till Gustaf I tre bönder: Olof Olsson ifrån Salo, Petter Nilsson ifrån Pedersöre och Thomas Topper ifrån Kyro, hvilka skalle begära förminskning i skatterna och framför allt befrielse ifrån den tryckande dagsverksskyldigheten till Konungens gårdar. 9) Tillika skulle de klaga på Lars FordeU, emedan denne egenmäktigt förhöjt länsmansräntan der på orten. Deras petitioner besvarade Gustaf genom bref af Gripsholm den 2 Maj 1557 "till menige man i Österbotten." Någon förminskning af skatjterna efter jordetalet biföll Konungen ej, helst han ansåg den hittillsvarande afgiften af 1 öre för karplandet ej vara för stor, men deremot befriade han dem ifrån dagsverken, i hvilkas ställe han var tillfreds att emottaga smör. Äfvenså tillät han, att, i stället för två härefter fyra bönder skulle få tillsammans utgöra ett lass "länsmanshö." Angående klagomålen emot Fordeli förklar-rade Gustaf att han redan tillskrifvit och "honörn allvar-ligen förmanat att han skall låta sig åtnöja med den del, som i hafven gjort eder lagman tillförene."10) Följande året erhöllo Österbottens inbyggare åter af Konungen ett bref ifrån Stockholm af den 3 Oktober. Konungen skref, att han fått veta att i deras land finnas "allestädes sköna och herrliga lägenheter, med allehanda fiskeri, både uti elfvar, träsk och många stora insjöar, utaf hvilka i ingen ringa förkofran och båtnad hafva och oss dock af sådana elfvar och sjöar här till dags icke är skedt den skäl och rättighet, som oss nppå kronans vägnar med rätta ske

») Utom öfriga pålagor nödgades bönderna för hvart tionde karp-land, eller för hvarje pundland jord utgöra två dagsverken till kungens gårdar. Dessa dagsverken voro i synnerhet derföre hårda, att bönderna ofta bodde 10 _à 20 mil och ibland ännu längre ifrån den kungsgård, hvarest de skulle göra sitt arbete. Till följe häraf förslöstes för mången af dem en hel vecka nppå ett enda dagsverk, då nemligen fram- och återfärden inbegreps.

10) Arv. Handl. IX. 276. Lagmanskapparne ingingo uti länsmansräntan.20

borde, och efter det vi (såsom eder sjelfva nogsamt väl vetterligt är) årligen uppå våra slott och gårdar här i riket, sammaledes till våra skeppsflottor måste hålla en ganska stor hop folk för edert och menige Sveriges rikes inbyggares bästa och beskydd, der till en ganska svår hop fetalie uti allehanda persedlar behöfvas vill — så är vår gunstige vilja och befallning att i Dannemän, alle som uti Korsholms län bygga och bo och sådana elfvar och insjöar bruka, skola gifva oss deraf någon tull, icke allenast gäddor utan ock annan fisk, som i bekommen och Gud eder varder gifvandes."') Till kronoinkomsternas förökande bidrogo också i väsentlig mån de afgifter,' som Konungen tid efter annan pålade de österbottniska kyrkorna och deras presterskap. Till fogden Jöns Andersson skref Gustaf I redan 1526, att han skulle föryttra den kyrkotionde, som detta år ifrån Österbotten tillfallit Konungen "i elghudar, oxhudar, kohudar och andra varor, som oss tjena kunna."2) När Gustaf sedermera (1531) också till landsförsamlingarne utsträckte beslutet att för Lübska skuldens gäldande af hvarje kyrka fordra en klocka, undantog han naturligtvis ej heller derifrån de österbottniska socknarna. Ehuru lättrörligt och vidskepligt folket derstädes då var, uppstodo dock tillfölje af denna fordran inga större oroligheter, utan bönderne beqvämde sig i hvarje socken att utaf kronan igenlösa sina klockor. Dessa såkallade "klockpenningar" jemte de medel, "som utgåfvos af kyrkornas kistor" stego ifrån samteliga Österbottens socknar till inalles 938 mark. Deraf erlade Kyro socken ensam för sin del i klockpengar 200 mark och i kyrkopengar 11 mark.3) Nästan samtidigt finner man Gustaf

*) Arv. Han dl. IX. 318.

') Arv. Handl. II. 161. För statsskuldens afbetalande hade kronan 1526 erhållit | af hela tionden ifrån rikets samtliga stift. Den ryktbara Westerås recessen, som afgjorde reformationens seger oeh de jure gaf konungen nästan obegränsad makt öfver kyrkan, skedde först året derpå.

') Sen. Ark. N:o 4529. Såsom ett exempel uppå folkets vidskep-21

börja att efter behag till- och afsätta kyrkoherdar, isynnerhet uti landskapets större socknar. Så gaf han (1533) Pedersöre pastorat åt en Jakob Blome. Denne fick dock ej länge fröjda sig deraf, ty redan 1538 utnämndes Jöns Fordeli till pastor dersammastädes uppå sådana vilkor, att han till Konungen årligen skulle betala 80 mark örtuger och 2 tunnor smör, samt dessutom åt sin företrädare Jakob Blome likaledes årligen gifva 2 tunnor smör, "honom till uppehälle." — Den förste kände evangeliske pastor i Storkyro var "Herr Bjöm'\ som dertill af Gustaf utnämndes genom bref af Vesterås den 3 September 1534.4) Björn tyckes med döden afgått 1538, ty den 21 November samma år uppbar fogden Lasse Olssön i testamente efter honom 100 mark örtugeT och tvenne silfverskålar, som vägde 2 lödige mark. Penningarne och silfverskålar-na lemnades till "Kammaren på Stockholms slott."5) Att Gustaf ansåg sig såsom en sjelfskrifven arfvinge till de aflidne presternas egendom är bekant. De lefvande åter beskattade han efter godtycke, ty utom det att han vanligen öfverensköm med dem om en årlig afgift, som de skulle till honom erlägga, pålade han dem dessutom in-qvarterings-skyldighet eller såkalladt borgläger, hvarjemte

liga vördnad för kyrkans egendom i allmänhet och särskildt dess klockor, berättar Aspegren följande historia ifrån Pedersöre: "När den (kyrkklockan) under K. Gustaf I. tid skulle afföras att betala Riksens gäld med, hafva 8 hästar ej fått henne mer än litet från stapeln, när derföre tills vidare de skulle utspännas och 7 redan blifvit löste, har den 8:de allena af sig sjelf lupit med henne tilbaka, hvarföre hon ej blifvit vidare till någon skulds betalande aflemnad." Beskr. öfver Pedersöre. Del. II. 73.

*) Arv. Handl. V. 319, 321, 366. I den förteckning öfver Storkyro presterskap, som finnes i G:la Åbo Tidningar för år 1773, förekomma Laurentius Torstani och Mag. Thomas Prancisci Raumannus, säsom de förste Lutherska pastorer derstädes. Strandberg i Abo stifts Herdaminne, har så till vida rättat denna uppgift att han hän; ört den sednare af dessa till Tavastkyro. Beggedera voro dock kyrkoherdar derstädes och ej i Storkyro. Härom framdeles.

s) Sen. Ark. N:o 2529.22

ban ännu tidtals utskref af dem vissa extra gärder, antingen i penningar eller matvaror. Så fordrade han t. ex. år 1543 af de österbottniska presterna "fetalie. till bjelp." Vid detta tillfälle crlade pastorn i Kyro, Knut eller Ca-nutus, (sannolikt Björns närmaste efterträdare) för sin del 6 lisp. kött och 4 lisp. fläsk.6) Man kan tryggt påstå att ej ett enda tillfälle att föröka kronans inkomster undgick Gustafs uppmärksamhet. Ar 1550 skref ban till Österbottens inbyggare att han utaf deras sändebud Hans Foräell, Olof Olssön och Josef Olsson fått veta huruledes de voro vane att gifva presterne hvart tionde lispund utaf den trän, som de genom skälfångst erhöllo, "men vi," tillägger han, "uppå Sveriges Kronas vägnar hafve slätt intet af sådant skälfånge delaktige eller lottagne blifvit..... Och förundrar oss fördenskull icke litet att samma skältionde i - så lång tid hafver oss förhållen varit." Resultatet utaf skrifvelsen var den, att hela skäl tion den framdeles skulle tillfalla Konungen. Få det att ej presterna skulle blifva alldeles lottlösa förmådde Konungen bönderna att dessutom erlägga åt de förstnämnde § lisp. trän utaf hvarje skep-pund. Till fogden på Korsholm, Ragvald Hallvardsson, skref Gustaf, att han sknlle "hafva ett godt och noga uppseende öfver samma skäl och trantionde, så att oss i den motto må ske det som rätt och skäl är."') Förundransvärd är understundom den småaktighet, hvarmed Gustaf fäste sig vid de obetydligaste kyrkliga embeten, dem han sällan underlät att beskatta, blott tillfälle dertill yppades. Han tillsatte ibland annat (1554) en klockare (1) Simon Pedersson i Storkyro och förbehöll sig utaf dennes lön en åm trän uti årlig "taxa."8) Emellanåt begåfvade Konungen sina fogdar eller andra embetsmän med vissa af kyrkans inkomster. Den förutnämnde Ragvald Hallvardsson erhöll 1547 kanike-delen af tionden vid Kyro kyrka, och

4) Dersmst. N:o 4531. ') Arv. Handl. VII. 302, 304. ») Arv. Handl. Vilt. 165.23

Hatas Fordeli fick i förläning 1550 kyrkotionden,ifrån Pedersöre socken, emot vilkor att han till kyrkans

uppehälle skulle lemna, hvad som erfordrades, samt dessutom till Konungen betala 15 ungerska gyllen. Hans Fordelis broder Lars Fordeli begåfvades genom Konungens bref af Gripsholm d. 8 Sept. 1556 med halfparten af tionden vid Karleby kyrka "till behaglig tid" samt erhöll vid ett annat tillfälle Pyhäjoki kyrkogods i Salo socken "för det ban skänkt Konungen en skuta om 16 läster med all tackel och tåg."9) För att slutligen gifva en föreställning om hvad afgifterna och beskattningarna uppå klereciet inbragte kronan, meddelas dess inkomster utaf "presträntan" ifrån Kyro. pastorat år 1559. Hela tionden derstädes besteg sig nyssnämnde år till 3 läster, 7 pund, 6 spann, 3 fjerdingar råg och 6 läster, 3 fjerdingar. korn. Hälften häraf tillföll Konungen; den andra ^hälften sockens kyrkoherde, hvilken utaf sin del fick erlägga till vax, vin och oblater äfvensom till kyrkovärdarne för deras "omak" ungefär 5| pund korn, samt dessutom betala åt sina begge kaplaner tillsammans i lön 1 pund råg och 2 pund korn. Derjemte måste" kyrkoherden årligen lemna. Konungen 3 tunnor smör Och 13 mark örtuger samt underhålla, två knektar i borgläger. Vidare erhöll kronan utaf klockaren i "taxa" en åm tran, samt dessutom saköresmedel ifrån prosttingen, hvilka sistnämnde medel några år förut stego till närmare 20 mark.10) Kronans andel i tionden ifrån

') Arv. Handl. VII. 302, 304 och Sen. Ark. N:s 4563, 4607. Under katholska tiden fördeltes tionden vanligen i trenne lika delar, hvaraf en del tillföll Kyrkoherden, den andra Biskopen samt den tredje Sockenkyrkan och Domkyrkan gemensamt. Utaf denna sistnämnda del förordnade Biskop Konrad Bitz (1486) att en fjerdedel skaüe afdragas för Kanikernas i Åbo uppehälle. Kanikeräntan utgjorde således en tolftedel af hela tionden. Se Tengström: Afhandl. om Prosteri, tjenstgöringen och aflöningen i Åbo stift. Del. I. 140.

,0) Sen. Ark. N:s 4555, 4604. Angående den här ofta förekommande benämningen läst, så erinras att deraf funnos tvenne slag, nemligen pundeläster och tunneläster. Spanmål och torra varor räknades i det24

en enda socken redan var således ingalunda obetydlig, Likväl finner man af samma uppgift att pastor i Kyro ännu fortfarande efter den tidens måttstock egde ej så ringa löneförmåner. Sedan de ofvanupptagpe utgifterna till kyrkans underhåll, till kaplanernas aflöning m. m. blifvit afdragne, återstod ändock för honom 130 à 140 tnnnor spannmål, utom smör och qvicktionde o. s.-v., hvarjemte han tillika bibehöll sitt boställe. Kaplanernas lönevilkor deremot voro ytterst små och berodde utaf pastors godtycke.

Konungens ingrepp i klereciets rättigheter hade emellertid ofta till följd, att allmogen å sin sida trodde sig ej vidare behöfva betala sina prester någon lön. Åtskilliga kungliga påbud om tiondens erläggande utfärdades derföre, ehuru ej alltid med önskad verkan, ty presterna nödgades understundom, för att betvinga sina åhörares oginhet, anlita lagens arm. Kyrkoherden Knut anklagade t. ex. vid vintertinget i Kyro år 1543 ej mindre än 101 bönder "för det de mycket tredska att förhålla" honom hans pastoralier. Alla dessa fälldes, enhvar till 3 marks böter. Denna dom tycktes haft goda följder, ty på flere år varseblifver maa ej vidare några dylika tvister förekomma emellan presterna och deras åhörare.')

Af de persedlar, hvari skatterna ifrån södra Österbotten utgingo, finner man att åkerbruket, åtminstone uti Kyro, blifvit hufvudnäringen, om också jagt och fiske ännu fortforo att flitigt idkas. Kornet odlades dåförtiden mest, men med hvarje år begynte rågen vinna alltmera insteg. Jordskatten till kronan erlades dock endast uti det förra sädesslaget, ehuru tiondeuppbörden utvisar, att det sednare

förra; väta varor, smör, fisk m. m. i det sednare slaget. En pundeläst motsvarar 48 tunnor. På hvarje sådan läst gingo 12 pund; pundet åter delades i 6 eller 8 spann och spännet i 10 vackor. Tunnelästen utgjorde endast en fjerdedel af pundelästen och motsvarar således endast tolf tunnor.

>) Sen. Ark. N:o 4531.25

redan odlades i ej så ringa grad. År 1554 utföll nemligen | af densamma i korn och § i råg; fem år sednare utgjorde kornet - ungefär § och rågen | af hela spannmålstionden. Med fiske sysselsatte sig inbyggarne mycket. Om Kyro-boarne finnes antecknadt 1564 att de fiskade "dels vid insjöar dels vid saltsjön." Vid Yassor och Yickby fjärden fiskade 99 Kyrobönder med 5 nät och betalte kronan i skatt en sjettedel af sin fångst: 46 bönder ifrån Kyro fiskade samma år med 2 nät "under Kunglig Majestäts ö" Ryssö och "utgjorde i lega" hvar ,tredje fisk,

samt slutligen fiskade 148 kyrobönder i Lappajärvi, Jurvajärvi och Jalasjärvi sjöar med 75 båtar och erlade till kronan af fångsten en sjettedel. Skälfisket åter, heter det "bruka bönderna uti Mustasaari och Kyro socknar i villande hafvet med staf och krokar om vintern under isen efter skäl ock kutar, men efter vårfrudagen i fasta bruka de (skälfisket) med stänger nppå isen: item om hösten med nät vid Mickelsören och Kyrkogårdsskär och utgöra hvart sjette lisp. eller skålp. samt hvar sjette hud och kutskinn."2) Äfven Kyro elf var den tiden temmeligen fiskrik. Uti "Merikart fors vid Yoitby-åminne" egde kronan ett laxfiske, som 1560 räntade 6 tunnor "Taimelax" och 1565 tre tunnor lax samt något öfver 4 tunnor sik. Jagten var också ett vigtigt näringsmedel och bedrefs af enhvar inom bestämda, utstakade gränsor, såsom redan ofvanföre blifvit omtaladt. Elgar, räfvar och allehanda rofdjur fyllde då de vidsträckta skogarna. För att utrota de sistnämnda begynte bönderna bygga "ulfstugor" (varggårdar), hvilka första gången nämnas i Österbotten 1546. Utaf dessa ulfstugor förbehöll sig Konungen äfven skatt. Kyro ulfstuga betalte t. ex. sistnämnde år till kronan 4 st. räfvar. 3)

En åskådlig bild af landets odling denna tid gifver oss byalängden öfver Kyro skatte eller administrativa soc-

') Sen. Ark. N:o 4659.

3) Sen. Ark. N:s 4616, 4672, 4534.26

ken år 1557, hvilken lyder, som följer: I. Nederst fjerding med byar: Oijaniemi med ,2 bönder, Sel kärn äki med 11, Björkiö med 6, Kalsila med 8, Hiripelto med 13, Ijrijsälä med lO, Palhoijais med 8, Turalamed 8, Bentala by med 5, Tnmnnkijla med 4, Pernula med 4, Palo med 5, Lau-rola med 11, Napuby med 20, Wendilä med 5, Ardapelto 4) med 8, Hevonkoski med 6, Kijlickela med 12, Tervajoki med 12, Kuttila by med 10, Grekilä med 11. Snmma mantal 179. II. Médleat fjerding med byar: Jukoijaby med 6 bönder, Torstila med 8, Storlaijhial med 8, Keijpilä med 8, Swärtila med 4, Perälä med 9, Lijskiläby med 3, Kamaria med 6, Mieltüä med 9, Hackoijla med 3, Tåwnaf-fna med 17, Gråssila med 11, Jurvajärvi med 1, Pijrtom-by med 10, Ulvila med 4, Qnivila med 8, Heijckola med 10, Påctoijla med 12, Orimala med 23, Kaukoijla med 7, Pedmala med 6, Torkola med 4, Lemboijla med 4, Ria-recto5) med 19 bönder. Summa mantal 200. III. Öfverst fjerding, med byar: Kätilä med 4 bönder, Topparia med 2, Hippakkala med 6, Pouttula med 7, Lahdenby med 13, Alavojärvi med 4, Kurtana med 6, Hapakoski med 11, Liufftàrla med 56, Ilmola kapellgäld med 37, Nenättömä by med 12, Jalasjärvi med 5, Näselöösby med 19, Koc-køijla med 28, Peldoniemi med 2, Seinejoki med 3 och Nurmojoki med 2 bönder. Summa mantal 217. IV. Vörå fjerding med byarna: Torkoila med 4 bönder, Sarensiu med 12, Trondila med 3, Tapoijla med 3, Savilax med 6, Röuerlä med 3, Sarenpä med 9, Hijråby med 7, Oianiemi med 5, Håråby med 12, Bekipeldo med 23, Jöräla med 7, Andiala by med 7, Lumby med 25, Kåskeby med 10, Miemosby med 9, Mäkipä med 11, Rekijoki med 20, Lo-lax med 11, Tukurby med 12 och Kimåå med 3 bönder; Summa mantal 202. I administrativt hänseende innefattade Kyro socken således, utom de nuvarande socknarna Stor- och Lillkyro, Laihela, Ilmola, Lappo och Kuortane,

4) Kallas nu Ikola by.

5) Riarehto heter numera Isokylä.27

en betydlig del af Wörå, äfvensom det nuvarande Pörtom kapell af Nerpes pastorat. Sookens ecklesiastika gränser voro ungefär desamma, om vi undantaga Ilmola, som fick sin förste pastor i Petrm Erici 1555, Wörå, Pörtom och vestra delen af Laihela. Kyro administrativa socken egde (år 1557) 798 bönder, hvarföre man lärer knnna antaga dess hela folkmängd till omkring 5600 personer; den skatt-lagda jorden utgjorde 1523< pundland, 3 karpland och kronoutskylderna derifrån stego (efter 1 öre karplandet) till 1904 mark 1 öre.8). Befolkningen var ytterst ojemnt fördelad. Lill- och Storkyro hade då redan nästan lika många byar, som i våra dagar; i det vidsträckta Ilmola deremot funnos blott 7 byar och i hela det nuvarande Kuortane pastorat endast tvenne. Folktätheten var derefter. Medan i Lillkyro ungefär 700 personer lifnärde sig på qvadratmilen, funnos i Lappo på likastor yta omkring 30, i Ilmola omkring 23 och i Kuortane endast 4 eller 5 menniskor.7) Det nuvarande Jurva kapell beboddes då af 1 bonde! Hela östra delen af Wasa län, eller Viita-saari, Saarijärvi, Keuru, Ruovesi m fl. socknars område, var en ofantlig, obebodd landsträcka, som kallades Ere-marken (erämaa) och utgjorde ett tillhåll för Lappar. Vissa tider på året kommo dit Tavàstlänningar, isynnerhet Jämsäboar for att fiska i de många

och stora insjöarna, hvarunder de understundom råkade i strider med Savolaxare och Lappar. Denna eremarks bebyggande låg Gustaf I mycket om hjertat. Han befallte (1550) fogden på Korsholm, Bagvald Hallvardsson att förmå en del af kustiunevånarne flytta dit upp "och icke så alle i hop ligga och förderfva hvarannan, som härtills skedt är." Äfvenså lät han utgå enahanda befallning till fogdarna i de öfriga länen, som gränsade derintill. Tillika önskade han att en del bönder skulle nedsätta sig vid By ska gränsen, "uppå det de Ryssar måtte hafva utaf den hop motstånd,

«) Sen. Ark. N:o 4604.

') Med mil förstå vi här alltid Svenska mil.28

hvar de bär in på riket något öfvervåld göra ville." Gustafs befallningar synas också till någon del blifvit efterföljda, ty åren derefter omtalas redan kolonister i eremar-ken ifrån Salo, Pedersöre, Kyro m. fl. socknar. Dessa råkade dock snart i konflikter med hvarandra.

Pedersöreboarne beklagade sig (1551) hos konungen öfver sina grannar i Kyro, att dessa gjort dem stort förfång på de eremarker, som med rätta borde tillhöra den förstnämnda socken. Kyroboarne voro ej sena att svara och sände i sin tur fullmägtige till kungen, hvilka skulle förfäkta deras rätt. Gustaf befallte derföre Jon Bagge och Hans Fordeli ställa saken så "att begge parterne må vederfaras rätt och skäl, så att (de) härefter icke skola nödgas oss derom besöka." Emellertid mötte eremarkens bebyggande ett vida svårare motstånd ifrån Jämsäboarnes sida, hvilka hittills ansett denna landsända såsom sin tillhörighet. Desse inryckte i de Österbottniske nybyggarnes område med stort öfvervåld, röfvade, mördade och brände allt hvad de påträffade, samt tågade derpå med sitt byte hem tillbaka, sedan de dock först förvandlat det nyss odlade landet till en ödemark. Tillfölje häraf sände österbottningarne åter tvenne bönder Petter Rautiain ifrån Kalajoki och Olof Tikkanen ifrån Pyhäjärvi by i Salo, hvilka skulle till Konungen frambära deras klagomål uppå Jämsäbönderna. Gustaf synes blifvit högst uppbragt öfver denna våldsamhet. Han skref till fogden på Tavastehus slott Isak Nilsson Baner, förebrådde honom att han "såg genom .fingrarna med det sällskap, som sådana öfvervåld och orätt bruka pläga" samt förmanade honom slutligen att fliteligen ransaka och "dem som sådant öfvervåld gjort hafva tillbörligen straffa." Aret derpå (1552) skref han ytterligare ett bref i samma sak till Lagmannen i ö-sterbotten Jöns Knutsson Kurk, Höfvidsmannen påNyslott Gustaf Fincke, Fogden på Korsholm Jon Bagge, den förutnämnde Isak Baner och Hans Fordell, deri han ibland annat säger: "Så hafve i nogsamt förstått vår vilja och mening om samma eremark tillförene, uti så måtto att vi29

henne äntligen byggd och besutten hafva vele." ......

"Och efter desse förberörde brefvisare hafva Häradshöf-dings dombref uppå den jord, som de upptagit och brukat hafva och de Jämsäbönder hafva dock dem derifrån welleligen fördrifvit, är fördenskull skedt dem orätt för Gud och alla verlden; hvarföre är vår allvarliga vilja och befallning, att i vele förskaffa det de Jämsäbönder måtte låta desse och andra flere, som de uti lika måtto oförrättat haftfa, få igen hvad som de hafva borttagit och upprätta hvad skada de antingen med brand eller eljest gjort hafva." 8)

Dylika våldsamheter i förening- med yttre naturhinder* men hufvudsakligast bristen på nybyggare fördröjde länge eremarkens uppodling. Ännu 50 år efter nyss omtalade tilldragelser var denna trakt för det mesta obesutten eller också glest bebyggd af enstaka torpare, hvilka åt vissa adelsmän och bönder betalte ett slags ärende. 9)

Kustsocknarne deremot hade en för dessa tider ganska stor, ja öfverflödig folkmängd, hvilken ej fann, eller kanske rättare sökte sin bergning i jordbruket, ntan lif-närde sig förnämligast med handel. En mängd landsboar ifrån södra Österbottens socknair hade för sed att vissa tider på året resa till de nordliga orterna, der de idkade sin köpenskap. Också Ryske köpmän ifrån Kexholms län deltogo i handeln och uppköpte isynnerhet koppar, perlor och pelsverk, hvaremot de åt bönderna föryttrade hudar, lärft, lin, hampa och kramvaror. Med stort missnöje betraktades denna handel såväl af konung Gustaf I, som af hans efterträdare. Fogdarne på Korsholm erhöllo upprepade befallningar att ej tillåta en dylik osed längre existera. Gustaf skref till fogden Jöns Andersson redan 1527 att han

") Källorna till ofvanstående underrättelser om eremarkens bebyggande äro tagne ifrån Arvidssons Handlingar, VII. 305, 313 och VIII. 76, 93, 112 &c.

») Waaranen, Öfversigt af Finlands tillstånd i början af sjuttonde seklet, pagg. 41, 42.30

ej vill tillstädja det de Kexholmska köpmännen vidare idka sin handel i Norrbotten, emedan de äro folket till "besvär och stor tunga och kronan till skada" i det de bortföra "de bäata varor som falla i landet" Dock skulle de fortfarande fa hafva sin rörelse ifall de beqväma sig att gifva honom "en märkelig skänk och årlig tribut" Fogden befalles på ett varsamt sätt derom underhandla med dem, medelst följande ord: "Detta må du hemliga sätta dem (Ryska köpmännen) före, så att allmogen förstår det intet utaf." Gustaf Bynes sålunda fruktat att de Österbottniske bönderna, om man uppenbarligen beröfvat dem deras frihet att köpslaga med Byssarne, skulle begynt några oroligheten Emellertid förnyade han några år derefter sitt förbud och skref till allmogen: "käre vänner,,vi hafve förnummit huruledes i hafven tagit eder en sedvana före, med någon olaga köpslagan, som är både emot Sveriges beskrifne lag och emot edra gamla sedvanor, i så måtto att i som bo i Mustasaari, Kyro, Pedersöre och Karleby socknar, pläga fara i de andra, socknar der norr i botten och bruka der «tort olaga köp och köpslagan, eder sjelfve till oförvinnerlig skada och förderf och oss icke heller till någon fördel eller profit Desslikes ock der i köpslaga pläga med de Byssar, der i också föga nytta utaf hafven, utan mera skada och förderf. Hvarföre, efter oss bör att veta allas edert bästa, nytta och gagn, kunna vi det ingalunda tillstädja, med mindre än vi få der ett öde och förderfvadt land." Han förbjuder dem derföre strängeligen att vidare fara omkring och köpslaga med Byssar, utan beder dem hellre sysselsätta sig med sina åkrar och sitt fiske. Likväl tillåtas de att socken med socken utbyta "matt i matt till sin bergning." Oaktadt dessa förbud fortfor handeln med Byssarne likasom förut, och Gustafs upprepade befallningar till fogdarne att förhindra densamma synes ej haft någon verkan. Visserligen hotade han (1544) fogden på Korsholm Henrik Simomson10) i följande ordalag: "Fin-

") Efter Lasse Olsson voro följande fogdar i Österbotten: Matts31

ne vi ock att i se dermed (nb. med den Ryska handeln) igenom finger, då tvifler icke heller i uppå att vi vele tala eder derom hårdt nog till;" — men om hotelsen burit nå> gon frukt, förmäler historien ej. Säkert är åtminstone att Ryssarnes handel i Österbotten gaf allt fortfarande nya ämnen till klagomål, ifrån; konungens sida. Kort före krigets utbrott (1554) var deras beteende isynnerhet underkastadt misstankar. De foro likasom förut ikring och köp-slagade samt gåfvo öfverallt den försäkran att ingen fiendt-lighet ifrån Ryska sidan vore att förvänta. En viss Mi~ chitu Kusmin reste igenom landet, under förevändning att vara sänd till konungen i vigtiga äfenden, och gjorde sitt bästa på alla ställen der han framfor, att lugna böndernas farhåga för krig. Kusmins ärende var dock intet annat än att framföra ett bref ifrån ståthållaren i Novgorod Demetrii Feodorovitsch till konung Gustaf, hvilket bref enligt den siistnämndes egna ord innehöll "några löse klagomål på våre befallningsmän vid Norrbottens gränser." De Ryske köpmännens fredliga förklaringar hade emellertid skingrat allmogens oro, hvarföre också anfallet i Österbotten 1555 fann bönderna alldeles oförberedda. Detta anfall verkställdes af några Ryska ströfkorpser, hvilka förhärjade landskapets nordliga trakter och ibland annat ihjälslogo 40 personer i Ijo samt 300 i Uleå.') Gustaf befalte då Fogden Jon Bagge att icke låta de Ryske köpmännen "blif-

Mårtensson till 1540, Nils Ottesson till 1542, Henrik Simonsson till 1545, Bengt Nilsson till 1546, Ragvald Hallvardsson till 1550 och derefter Jon Bagge. Stjeraman, Svea Och Götha Höfdingaminne II. 400.

') Den första nppgiften om mordet i Ijo nämner 40 menniskor, de sednare omtala 80 män, förutom qvinnor och barn, såsom nedgjorde af Ryssarne. Det i.texten upptagna antalet är dock det troligaste emedan det stöder sig på fogden Jon Bagges uppgift. Byssarnes berättelse om ett tidigare af Finnarne företaget härjningståg i Murenska landet veder-lägges ingalunda af Gustafs försäkran att han aldrig hört ett dylifct land omtalas och än mindre vet, hvar det ligger. Alla dessa detaljer äro hemtade ifrån Arvidssons Handl. II. 209; IV. 171; V. 293; VII. 116; Vin. 254, 262, 272, 318 och IX. 110, 214, 215, 226.32

va ostraffade for deras skalkhet," titan lägga beslag såväl uppå dem sjelfva, som deras gods. Efter fredens afslutande 1557 synes den afbrutna bandelsgemenskapen åter vaknat till lif och åter väckt de styrandes missnöje. Konung Erik XIV gaf (1562) ibland andra instruktioner åt sin befallningsman på Wiborg Jakob Henriksson

Hästesko äfven den, att han skulle förhindra deKexholmske Ryssarnes handel i Norrbotten, emedan denna handel lände riket "till skada och ingen profit." Tillika lofvade konungen anmoda de handlande, "som den norrbottniske seglats pläga bruka," att icke dit vidare föra sådana varor, "som Kyssen tjenlige äro," utan i dess ställe föra dem till Wiborg. Dessa förbud oaktadt finna vi dock de Kexholmske köpmännen ännu långt inpå följande århundradet göra sina handelsfärder i Österbotten.

I sammanhang med redogörelsen för Österbottens handel i 16:de seklet vill jag nu egna några ord åt den under eamma tid ryktbara och mägtiga Fordellslca slägten. 2) Denna slägt var egentligen en köpmans- eller borgarefamilj, men tillvann sig likväl ett anseende, jemförligt med de flesta adeliga ätters i landet. Den förste af slägten, som vi känna, var Knut Fordell, hvilken i början af Gustaf Wasas regering omtalas såsom befallningsman öfver Karleby, Pedersöre och Wörå, i hvilka socknar han skall bedrifvit en stor, ehuru olaglig handel.3) Sannolikt var Jöns Fordell, om hvilken jag ofvanföre anfört, att han af Gustaf I utnämndes till Pastor i Pedersöre, en bror till honom. Den förutnämnde Knut var tvenne gånger gift och hade i sitt första äktenskap två söner, hvilka beggedera fortsatte fadrens yrke och derjemte vigtigt ingrepo i Österbottens dåvarande politiska förhållanden. Den äldre (?) af dessa, Hans Knutsson Fordell, synes redan tidigt inne-

') I Vitsar by och Gamla Karleby socken finnes ett hemman med namnet Fordell, hvilket troligen fordom tillhört någon medlem af denna slägt.

') Mathesius, Om Österbotten. Suomi 1843, pag. 129.83

haft någon Häradshöfdinge- eller Fogdebefattning i södra Österbotten, ty han emottog ofta af Konung Gustaf befallningar, hvilka utvisa, att han hade ett slags domsrätt i dessa nejder. Så erhöll han, såsom vi ofvanföre sett, 1551 uppdrag att reglera gränserna emellan Pedersöre- och Ky-roboarnes eremarker och året derpå beordades han jemte flere af Finlands mest betydande män att undersöka och bestraffa dè brott, som af Jämsäbönderna blifvit föröfvade.

o '

Åtskilliga gånger var han af allmogen sänd såsom sände-bund till konungen och synes hos denne stått i stor gunst, hvilket de många honom lemnade förläningar^ ibland annat tyckes ådagalägga. Emellertid råkade han snart i o-nåd, emedan Gustaf förnam att han "icke alldeles rättvisligen och som tillbörligt är förhöll sig i Norrbotten." Fogden Jon Bagge fick derföre (1555) befallning att sän- 1 da Hans Fordeli "med de andra knektar" till krigshären i Savolax, "der han kan göra os» och riket någon tjenst." Ifall Fordeli ej med godo ville draga åstad, så skulle Fogden ega rätt att skicka honom dit i ett par handklofvar. Deijemte egde Fogden uppdrag att bemäktiga sig hans "goda rör, stålbågar och andra nyttiga och tjenliga värjor", alldenstund Gustaf ansåg att dessa bäst användes, när de brukades emot rikets fiender. 4) Hans Fordell kom sålunda till krigshären, men stannade dock derstädes ej länge, ty i början på året 1556 skaffade han sig uppdrag att öfverföra ett bref ifrån befälhafvaren till konungen och begagnade sig sannolikt då af tillfället att återvinna dennes ynnest. Åtminstone befinnes han redan samma år vara Häradshöfding i Pedersöre, Karleby, Wörå, Mustasaari och Kyro socknar, hvilken syssla han ännu 1561 fortfor att innehafva. Tillika erhöll han genom kungens bref af Ka-stelholm den 13 Mars 1556 kyrkotionden ifrån Pedersöre för nämnde år. 5) Under Erik XIV:s regering fortfor han att ega stort inflytande i Österbotten. År 1561 erhöll han

4) Att. Handl. VIII. 312.

•) Sen. Ark. N:o 4567.

kungsgården Pinnonås i Pedersöre, hvarest ban ifrån denna tid syues varit bosatt. Sistnämnde år utverkade han sig dessutom af Erik rättighet att idka handel, utan att besväras af borgläger eller andra utskylder, som Stockholms borgerskap nödgades bära, emot vilkor att årligen till konungen betala 100 ungerska gyllen. Likväl skulle han ej få föra några varor utomlands, innan han först uppvisat desamma vid tullkammaren i Stockholm.6) Att Hans Fordeli i detta bref kallas borgare i Stockholm, bevisar att han i denna stad såsom sådan låtit inskrifva

sig, troligtvis i afsigt att undvika de rättegångar i hvilka hans handel annars skulle invecklat honom. Högst sannolikt är dock att redan hans fader innehaft borgarrätt i nämnde stad och att såväl denne, som hans begge söner på grund deraf egentligen idkade sin köpenskap. De närgränsande städernas borgare sågo dock ej gerna en dylik handel, hvilken de betraktade såsom ett ingrepp i sina rättigheter, utan lara väl anfört klagomål till konungen deremot. På annat sätt torde man ej kunna förklara Eriks bref af den 26 Februari 1563 till Fogden Hans Svenske; ty detta bref upphäfver de friheter, Hans Fordeli förut erhållit, och förbjuder såväl honom, som hans broder Lars att vidare bedrifva landsköp i Österbotten, med mindre än att de begifva sig antingen till Wiborg eller Stockholm och der bosätta sig. Befallningen att flytta till någon af de nämnda städerna lyckades Hans Fordeli dock undandraga sig i det han af Erik (d. 26 November s. å.) utverkade sig fullmakt att i öster- och Vesterbotten för kronans räkning anskaffa sjöfolk och fetalie-persedlar.7) Härefter fortfor han att bo på sin gård Pinnonäs, hvarest han sannolikt, likasom förut, dref sitt landsköp. År 1568 var han fogde i Österbottens norra distrikt och innehade förmodligen denna befattning till sin död. Han efterlemnade tvenne barn, sonen Hans Hansson Fordeli, som i klubbekrigets

«) Se Bilagan N:o 1.

7) Arv. Handl. X. 61, 89.35

historia spelar en betydande roll, och dottern Elisabeth, om hvilken det finnes antecknadt att hon var konung Johan IILs guddotter. Hans Fordell d. y. hade hustru ifrån Björneborg, men efterlemnade vetterligen inga söner. 8)

Lars Knutsson Fordell9) var en icke mindre betydande man på denna tid, än brödren. Utaf Gustaf I, hvars "skinnköpare" han ifrån 1552 synes varit, erhöll han 1554 den befattning att hafva uppsigt, det de skinnvaror, som föllo i Österbotten och som konungen eller hans barn kunde behöfva, icke skulle utföras till Ryssland eller annorstädes. Honom uppdrogs derjemte att uppbära alla "skottbogar af de elgdjur, som uti Österbotten årligen ne-derlagde blifva", samt att för konungens behof uppköpa alla perlor, som derstädes uppfiskades. Genom Gustafs bref af Stockholms slott den 5 Juli 1555 fick han Härads-höfdingedömet i Korsholms län, emot vilkor att till konungen erlägga 10 tunnor smör. Året derpå var han Häradshöfding endast i de norra socknarna Salo, Kalajoki, Li-mingo, Ijo och Kemi, samt underhöll då, i stället för att betala skatt, fyra karlar "med rör och stålbågar" uti Ny-slott. Samma år (1556) var han dessutom fogde i Kemi, Ijo och Limingo. Utom nämnde embeten uppbar han äfven oftanämnde år Lagmansräntan ifrån hela Österbotten, nemligen 4 öre af hvar man, och uppväckte då emot sig böndernas missnöje, såsom redan förut blifvit omtaladt.

8) Afhandl. om presterl. tjenstgöringen &c. i Åbo stift. Del. III, pag. 175 not.

') För klarare öfversigt» skull meddelas följande genealogi öfver Fordeilska familjen:

Knut Fordell gift 2:dra gången med Karin Olofsdotter

*

Hans Knutsson Fordell. Lars Knutsson Fordell.

Hans Hansson Fordell. Elisabeth Fordell. (Se Bilag. N:o 2.)

Lucia Fordell († 1599), gift Barbro Fordell, Elisabeth Foidell'.

med Kapellanen, sedermera gift m. Kyrkoherden

Pastorn i Pedersöre Knut i Kronoby. Henriksson († 1621).36

Konungens ynnest synes Lars Fordell det oaktadt fortfarande hafva åtnjutit, ty han erhöll ännu derefter många uppdrag af denne. Så fick han 1558 befallning att uppbära tull af alla som kommo till Pedersöre eller trakterna deromkring för att drifva handel. Nyssnämnde år synes han också uti den orten varit fogde, hvilken syssla han äfven 1560 innehade i Karleby, Pedersöre, Salo och Kalajoki socknar.10) Att han likasom brodern, dref stort landsköp och af Gustaf understundom hugnades med kyrkliga förläningar, har redan blifvit anfört. Om Lars

Fordeli efterlemnat några barn är ej bekant. Visserligen uppräknas i Genealogia Sursilliana åtskilliga Fordeilar, men desse tyckas dock ej, åtminstone på fädernesidan, hafva härstammat ifrån någon af nu omtalade personer.

Återvända vi till Österbottens öden i 16:de seklet, så måste vi medgifva att åtminstone södra delen af detta landskap under Gustaf Wasas regering i allmänhet märkbart tilltog i folkmängd och välstånd, oaktadt skatteförhöjningarne och kriget. Man kunde lätt om Gustaf den förste få en ganska skef uppfattning, ifall man skulle hålla sig endast till alla de små och verkeligen småaktiga handlingar, hvarmed han, isynnerhet de sednaste åren af sin regering, så ofta sysselsatte sig. Liten synes nemligen hvarje stor man, ifall han endast betraktas uti sina minsta handlingar; — så äfven Gustaf. Det är ej här min afsigt att uppräkna denne utmärkte konungs förtjenster om sitt folk, — ett dylikt åliggande tillkommer egentligen den, som i sin helhet vill beskrifva Sveriges eller Finlands historia under denna tid; — men en vigtig af honom vidtagen förbättring i beskattningssättet får jag dock ej förbigå, emedan densamma förklarar möjligheten af kronoinkomsternas flerfaldiga fördubbling, utan allmogens synner-

10) Uppgifterna om Lara Fordell äro hemtade ifrån Sen. Ark. N:s 4563, 4565 &c- samt ifrån Arv. Handl. VIII. 153 och IX. 319 m. m. Sannolikt är Lais Fordell, den Lars Knutsson, hvilken 1546 erhöll i förläning Perilä ö i Pedersöre. Arv. Handl. VII. 187.37

liga tunga. Denna förbättring var införandet af skatternas beräkning efter jorden, i stället för desammas beräkning efter folknummern, såsom förut varit vanligt. Härigenom blefvo pålagorna jemnare fördelade, i förhållande till enhvars förmögenhet. En annan, såväl för kronan, som för den Österbottniska allmogen fördelaktig reform, var afskaffandet af dagsverksskyldigheten å kungsgårdarne, emot en bestämd i dess ställe erlagd årlig afgift. Likväl får man ej om Österbottens tillstånd under denna period göra sig alltför ljusa föreställningar. Visserligen var folkets belägenhet under "gamle kung Göstas tid" i allmänhet bättre än under de följande regenternas, men nog hade denna tid också sina mörka sidor. Uti ett bref till sin son Erik ifrån Åbo (1556) berättar Gustaf I att den menige man, som bor i Norrbotten, hafver årligen stor brist uppå spanmål, "efter uppå förenämnde orter plägar en stor part af den säd, som de så, esomoftast bortfrysa." Gustaf klagar vidare deröfver att om någre köpmän ifrån Stockholm hemta dit spanmål, så uppköpes denna genast af Prester, Fogdar, Länsmän och rika Birkarlar, hvilka sedermera ibland bönderna utprångla densamma till det dyraste "och der de fattige icke hafva penningar, så taga de rike jord igen af dem för spanmål och slå dermed under sig så många kronones hemman, som dem sjelfve synes." Om de rike lånade något åt de fattige, så togo de 100 procent i ränta, "så att sådant ochristeligt ocker hvarken ibland Judar eller Hedningar är någontid hördt vordet." För att göra slut derpå ber Gustaf sin son ifrån Sverige öfversända skepp och skutor med säd, isynnerhet till de orter der bristen var störst.') Kriget med Ryssland (1555—1557) var för södra Österbotten endast derigenom kännbart, att det förorsakade nya skatter, äfvensom folkutskrifningar. År 1555 berättade Lars Fordell för konungen, att 1500 dugliga unga karlar voro i Österbotten utskrifne, för att göra Ryssarne motstånd. Desse

*) Arv. Handl. IV. 133 följ.38

blefvo under Jon Wargs anförande sände till Savolax. Mot denne Jon Warg framdrogs ibland andra anklagelsepunkter äfven de, att han under sin vistelse i Österbotten lagt 1 öres afgift uppå hvar bonde i de fyra socknarna Mustasaari, Kyro, Wörå och Pedersöre, att han egenmäktigt förskingrat kronans medel samt att han på orten för öfrigt uppfört sig högst våldsamt och liderligt. 2)

Ända till år 1556 hade Fogdarne på Korsholm ensamme haft om händer hela kronouppbörden i Österbotten, men ifrån nämnde år införde Gustaf de så kallade gårdslänen, d. v. 8. han utnämnde en mängd Fogdar, hvilka residerade på de kungliga afvelsgårdarna och vanligen hade en eller flere socknar under sig. Dessa Fogdar redovisade enhvar särskildt för sitt distrikt, ehuru de dock stodo i ett visst beroende af slottsfogden på Korsholm. 3) Sådana mindre fogde-embeten innehade ibland andra, såsom vi sett, äfven Fordellarne. Gårdslänen afskaffades dock omkring 1562 af Konung Erik XIV, som delade Österbotten i tvenne distrikt, nemligen det norra, bestående af Pedersöre, Karleby, Kalajoki, Salo, Limingo, Ijo och Kemi, samt det södra, som utgjordes af Wörå, Mustasaari, Kyro och Ilmola socknar. I ecklesiastikt afseende var fördelningen emellan Österbottens

begge proste-rier så till vida olik den administrativa indelningen, att till södra prosteriet äfven räknades Pedersöre och Karleby. 4) Mot konungens befallningshafvandes förtryck och prejerier anfördes understundom bittra klagomål. Fogden på Korsholm Hans Ingesson blef anklagad för flere grofva brott och försnillningar, samt dömdes (1567) att "såsom en vetterlig tjuf hänga i galgen."5)

*) Dersammast. VIII. 311 och IV. 245 &c.

') Dylika gårdslän inrättades öfver hela Finland, och skall, efter hvad D:r Bomansson underrättat mig, söndersplittringen varit störst i Nyslotts län.

*) Se Bilagan N:o 3. ») Arv. Handl. X. 147 följ.39

Under konungarne Gustaf I och Erik XIV hade Ö-sterbotten vunnit betydligt uti folkmängd och välstånd. Äfven början af Johan 111:8 regering utmärkte sig fördelaktigt i detta afseende; men ju lyckligare denne konungs första regeringsår i allmänhet voro för detta lÄndskap, desto oroligare och svårare blefvo de sista. Redan folkmängdens betydliga aftagande ifrån och med 1574 utvisar detta. Sistnämnde år upptages uti Österbotten, hela skattebönder 3657, torpare 12, näbbar 10,829 och bågamantal 315. På grund häraf torde man kunna antaga hela befolkningen varit omkring 26,000 personer. Den skattlagda jorden uppgafs till 4854 pundland 7| spannland. Häri inbegreps dock ej Kemi eller Ijo, i hvilka socknar jorden beräknades efter skattmarker, hvaraf i nämnde orter funnos 1834. 6) Ungefär 20 år sednare, eller år 1593, hade Österbotten deremot endast 3481 hela skattebönder, lOl| bågar samt 9573 näbbar.') De derpå följande åren äro äfven anmärkningsvärda genom en städse minskad folkstock. Orsakerna till detta sorgliga förhållande lågo uti de tunga skatter, som allmogen nödgades erlägga i och för Johans långvariga krig. Uti Kyro socken, som likväl var en af de mest sädesrika i provinsen, uppgaf kyrkoherden Geet redan 1575, att de utarmade bönderna icke kunde för sin fattigdom tillvägabringa den kostgärd, som föregående året af öfverheten blifvit dem pålagd, att de genom årliga utskylder och kostgärder voro till den grad nödställde, "att de intet annat hafva haft lefva med än (med) metzo (missne?) och bark, det Gud bättre" och att "mesta parten uti deras anliggande nöd och stora fattigdom sökt sig både till Sverige och annan vägs med hustru och barn, efter deras lifs bergan." Sedermera uppräknar han ej mindre än 48 "rätt ödesbönder." Deras an-

() Se Bilagan N:o 4.

7) Sen. Ark. N:o 4799.40

tal förökades dock alltmer, så att år 1585 funnos i Kyro 55 samt i bela Österbotten 251 öde gods. 8)

Det Ryska kriget, som sträckte sina härjningar äfven till Finkands nordligaste trakter, var den egentliga hufvudkällan till Österbottens dåvarande lidanden, hvilka ingen del af detta landskap undslapp. Medan Nordöster-bottningarne under en Wesainens och Klemens Erikssons anförande (1577—1592) ömsom försvarade sina hus och hem emot en barbarisk fiendes anfall, ömsom igen återgäldade dennes besök genom af eld och blod utmärkta härtåg i Ryssland, utarmades samtidigt deras bröder i de sydliga socknarna af oerhörda pålagor, borgläger och sträng krigstjenst. Det finnes ännu i behåll tvenne utaf allmogen i Österbotten till konungen ställda klagoskrifter. Den ena är daterad i Mustasaari den 6:te April 1590, den andra är utan datum, men troligen samtidig med den förra.9) Folkets belägenhet skildras uti dessa skrifvelser i ytterst mörka färger. Utom det att bönderna sjelfva mangrannt varit uppbådade emot fienden, hade de allt sedan julen 1589 fått föda 650 knektar, på så sätt att en knekt varit fördelad på tre bönder. Sedermera hade ännu en mängd Ryttare tillkommit Enhvar af dessa sednare fordrade 9 månaders sold och borgläger. För att kunna betala afgiften för de första tre månaderna (8 mark af hvarje hemman) nödgades flere bönder till halfva värdet sälja sin enda ko. Härigenom utblottades allmogen så, "att många och mestadeles alla," såsom orden lyda, "icke sedan jul något det af korn eller kärna gjordt är smakat hafva." Det hårdaste af allt var dock ryttarnes eget öfvermodiga och tygellösa uppförande. I stället att behjerta böndernas beklagansvärda tillstånd gjorde de detsamma ännu bittrare genom sin sni-

8) Ar 1574 hade Kyro 10 och hela Österbotten 43 öde hemman. Sen. Ark. N:s 4738, 4743 o. s. v.

®) Grönblad, Handlingar rörande K]ubbekriget. Häft. III, pag. 127 följ.41

kenhet och sitt tyranni. De fordrade tvärt emot konungens förordning dubbel sold, framforo såsom i ett fiendt-ligt land samt pinade och mördade flera bönder, hvilkas döda kroppar sedan fingo ligga obegrafna på kyrkogårdarna. Klagomålen öfver dessa våldsamheter hade slutligen till följd, att Johan III genom tvenne skrifvelser, utfärdade åren 1590 och 1592, befriade innevånarne i Österbotten ifrån borgläger, hvaremot desse förbundo sig att underhålla 1000 man fotfolk och dessutom sjelfve vid fiendens anfall man ur huset tåga i fält.10) Att dock dessa kungliga skrifvelser snart nog af krigsbefälet glömdes är bekant.

Innan jag öfvergår till 16:de seklets sista stormiga och oroliga år, nödgas jag en kort stund uppehålla mig vid en af Österbottens mest framstående personer under konung Johan ül:s regering — Prosten Jakob Sigfriåi Geet.') Denne var kyrkoherde uti Kyro emellan åren 1550—1587 och stod i särdeles gunst hos alla de tre konungar, som under denna tiderymd efter hvarandra innehade Sveriges spira. Gustaf I gaf denne "sin älskelige

") Yrjö Koskinen, Nuija-sota. II, sidd. 13—18.

1) I kyrkoarkivet kallas han Nådendalensis. Han härstammade ifrån den adeliga ätten Geet (eller Get), till Getilä i Masku, och hade till vapen: en genom en i horisontel rigtning dragen linea itudelt sköld, i hvars nedra falt synes ett med smaländan åt venster vändt horn och i det öfra 3 i bredd liggande stjernor. Öfverst uppå hjelmen äro 2:ne horn emellan hvilka framtindrar en stjerna. Af D:r Bomansson har jag ifrån Svenska Kammar-arkivet erhållit följande slägttafla öfver Geetska familjen: _Björn Get._ En bror.

Torsten Björnsson till Getilä, Son.

Ridfogde i Finland. '—Jr^

Dotter g. m. Lasse Torstenssou, Anna, dog i gjT^j Qej Henrik, Obor- kyrkoprest i Sata- Nådendals till Getilä. gare i Åbo. kunda Kyro. kloster.

^Torsten Henriks-" lfob En dotter"

-n, Fogde på ösSttens

Åland. Kyro

Häraf synes att Laurentius Torstani ej var kyrkoherde i Stor-, utan i Tavastkyro.42

trotjenare," som ban kallade bonom, åtskilliga prof på sin ynnest, i det ban dels beviljade honom frihet ifrån vissa afgifters erläggande, dels genom nya förläningar förökade hans inkomster. Hos Erik XIV stod Geet i en ännu större gunst och erhöll af honom (1562) till årligt underhåll 8 pundeläster eller 384 tunnor säd, d. v. s. lika mycket som Åbo-Biskopen Follingius samtidigt hade i lön. Ifrån år 1554, eller möjligen ännu tidigare, var Geet Prost i Österbottens södra prosteri; men jemte denna befattning utnämndes han sedermera äfven till General-Landt-Prost öfver hela detta landskap.2) Emellan hvilka år han skulle beklädt sistnämnde embete är ej bekant. Sannolikt var han Landt-Prost redan under Eriks regering, ehuru man med visshet endast känner att han åren 1579—1584 skötte denna tjenst. Geet säges varit "rik, präktig och kostfri." Såsom ett exempel härpå anföres att han på egen bekostnad skall låtit göra choret och måla hela kyrkan i Storkyro. Under Eriks regering gaf han många bevis på sin trohet och fosterlandskärlek, i det han frivilligt af sina inkomster lemnade ej så obetydliga bidrag till krigets utförande. Så skickade han åt hären 1565: 1 läst bröd, 1 läst öl, 1 tunna gäst eller "bakningsöl," 6 lisp. smör, 11 tunna strö-ming, 5 lisp. torrfisk och 16* mark örtuger, samt lät på egen bekostnad transportera allt detta till Söderköping. Året derpå utrustade han "tre dugelige drängar, med kläder, värjor och en trumma," samt förmådde genom sitt exempel kaplanen att utrusta en fjerde dräng. Dessa sände han öfver till Sverige och gaf dem till uppehälle på vägen 14 lisp. fetalie och 52 mark örtuger. En annan gång (1568) lem-

J) Ännu mer än 100 år efter Reformationens införande i Finland hade Österbottens sina egna Landtprostar, hvilka egde rättighet att afgöra vissa mindre kyrkliga frågor, som annars bordt komma under Con-sistorii handläggning. Tillika förrättade de visitationer o. s. v. Embetet uppdrogs vanligen åt den af Kyrkoherdame, som inom landskapet ansågs vara mest förtjent af detta förtroende. Mathesius, Om Österbotten. Suomi 1843, pagg. 68, 69.43

nåde ban "till rikets hjelp" hälften af hela sin årliga lön.3) Anmärkningsvärd är fiendskapen, som existerade emellan Geet och den ansedda Fordellska familjen. Anledningen dertill är obekant, ifall man ej vill söka densamma uti afund öfver den gunst, hvari den förre stod hos regeringen. Törhända också Geets adelskap och hierarchiska tänkesätt uppväckte de sednares ovilja: — nog af, Geet fann sig ofta nödsakad att hos konungen söka skydd emot deras förföljelser. Så utgaf Gustaf I ett bref, dateradt Stockholm den 19 September 1559, deri han förklarar att han tager Geet i sitt kungliga hägn och försvar "för allt öfvervåld och orätt, som han (Geet) befruktar sig af visse sina missgynnare tillfogas måtte .... och om någon hade något att med honom skaffa, så skulle det ske med lag och rätt och icke annorlunda." 4) Att med dessa missgynnare menas Fordellarne, finner man af det skyddsbref, Erik några år sednare (1564) utfärdade åt Geet, ty deri säges det, att denne sistnämnde befarar sig lida öfvervåld och orätt utaf "Hans Fordeli och hans anhang." I manuskriptet till Sursillska Genealogin heter det om Hans Fordell, att han var Geets "aemulus" och kallat denne "Storfursten i Kyro," hvilken benämning ej lärer varit så illa träffad, i anseende till den sednares rikedom och makt.

Johans regering utsatte, såsom bekant är, den ännu knappast rotfästade reformationen för häftiga stormar och anfall. Under den röda bokens skepnad försökte Katolicismen med våld bereda sig inträde i norden och föranledde härigenom den i Sveriges och Finlands kyrkohistoria ryktbara Liturgiska striden. Denna strid skakade dock jemförelsevis mindre Finland, hvarest de nya förändringarne i allmänhet antogos utan några invändningar. I

») Sen. Axk. N:s 4555, 4604, 4640 och 4684.

4) Ett lika lydande skyddsbref utfärdade Gustaf den 17 September s. å. åt Kyrkoherden i Mustasaari Mikael Olai. (Arv. Handl. IX. 376.) Kanhända denne också stod i fiendskap med Fordellarne, hvilka i allmänhet synas haft mera antipresterliga åsigter? Sen. Ark. N:o 4630.44

Österbotten infördes de utaf Geet. Han reste ikring pro» vinsen och tog af presterskapet öfverallt ed att de skulle hålla vid makt den af konungen utgifna kyrkoordningen, samt lät dem för yttermera visso skull med sina underskrifter och sigill bekräfta densamma. I sitt bref till Johan Hl berättar han, att alla prester i Österbotten fullföljt den kungliga befallningen "allenast att dem felar nágor-städes på Svenska och Finska några exemplar om liturgia." Hvad som förmådde Geet att med sådan beredvillighet åtaga sig Liturgins sak, är ej bekant. Kanhända han i likhet med Biskopen i Åbo Ericus Erici, ansåg skiljaktigheterna i den nya kyrkoordningen vara af temmeligen likgiltig beskaffenhet och derföre trodde sig med godt samvete kunna antaga den; kanske drefs han dertill äfven af fruktan eller möjligen också af en viss sympathi för yttre kyrklig ståt? Sannolikt verkade alla dessa motiver tillsamman.

Ehuru Johan Hl i det hela taget ej var Geet obenägen, förminskade han dock betydligt dennes inkomster. Till en början fick Geet behålla af sitt förra underhåll 6 läster eller 288 tunnor spanmål, men 1571 hade han endast 3 läster, hvilka genom konungens bref af den 10 Juli 1574 förökades med \ läst. 5) De löneförmåner Geet således hade under Johans regering voro visserligen mycket mindre än förut, men voro dock i förhållande till tidernas fattigdom ännu ganska betydliga. Lika besynnerligt, som detta godtyckliga förfarande med presterskapets löneförmåner synes oss, lika besynnerligt förefaller oss äfven den sed, som konungarne då hade att utan vidare afseende klyf-va ett pastorat i flere delar, medan dess Pastor ännu lefde. Sålunda lösrycktes ifrån Kyro under Geets tid Laihela (1576), dit en Erik Eriksson förlades till pastor, och

') Sen. Ark. N:s 4709, 4743 &c. År 158G beviljade Johan III åt Geet skattefrihet uppå ett hemman, Komsila, som 10 år legat öde och af denne sistnämnde ånyo blifvit upptaget. Dersammastädes N:s 4780 och 4782.45

1585 blef äfven Lappo, oaktadt alla Geets klagomål en särskild socken, som i Bemhardus Petri erhöll sin första kyrkoherde. Geets till konungen ställda klagoskrift, som sannolikt skrefs i början på 1580talet, är i flere afseenden karakteristisk såväl för dess författare, som för tiden, men kan för dess vidlyftighet ej här upptagas.6) Man ser utaf den att de Österbottniske presterne ej mindre än deras åhörare trycktes af dryga skatter och borgläger. På det år brefvet skrefs förtäljer Geet att han i utskylder fått betala 63 Daler, "förutan stor gästning och borgläger."') Dessutom klagar han äfven mycket öfver den fattigdom, hvari han på sin ålderdom var försänkt. Att Geet varit gift och haft barn finner man af Erik XIY:s förut anförda skydds-bref, deri dessa äfven särskildt tagas

uti konungens hägn. Geets efterträdare, såsom kyrkoherde i Kyro, blef Simon Johansson Nurka eller Nurkerus, hvilken en söndag fick skåda utanför sin kyrka det slagsmål uppstå, som föranledde Klubbe-krigets utbrott.8)

Förgäfves hade bönderna åtskilliga gånger besväxat sig öfver de tryckande borglägren, hvilka de, oaktadt Johan 111:8 frihetsbref fortfarande fingo lida; förgäfves utfärdade den Svenska regeringen till deras förmån flere nya påbud, — ingenting hjelpte. Klas Flemings jernvilja herrskade i Finland lika enväldigt, som hans höga motståndarea i Sverige. Då slutligen böndernas deputation, anförd af Bengt Pouttu ifrån Kyro, utaf Hertig Karl på sina klagomål fingo till svar, att de sjelfve må taga vård om sina rättigheters helgd, behöfdes ej mer än det obetydli-

«) Klagoskriften finnes införd i Arv. Handl. X. 183—191.

7) En daler motsvarade 4 mark; men det bör anmärkas att marken alltsedan Gustaf I:s regering småningom mer och mer sjunkit i värde.

') Jag har trott mig kunna behandla Klubbekriget i yttersta korthet, då en fullständig historia deröfver redan finnes. Till Herr Y. Kos-kinens intressanta arbete Nnija-sota, som jag i efterföljande teckning följt, får jag hänvisa dem, hvilka om nämnde krig vilja taga en närmare kännedom.46

gaste vindkast för att den länge nndandolda glöden skulle fatta full låga. Ett sådant lät ej heller länge vänta på sig. Kort före gudstjenstens begynnande, Söndagen den 25 November 1596 uppkom vid Storkyro kyrka en träta emellan soldaterna och kyrkfolket. Snart uppstod ett handgemäng, hvarvid de förre kommo till korta. Uppå deras klagomål blefvo ännu samma dag de förnämsta deltagarne i detta tumult af krigsbefälet fängslade. Tillfölje häraf församlade sig bönderna i stor mängd, öfverföllo under natten knektarne och befriade sina fångne kamrater. Ryktet om denna händelse spred sig blixtsnabbt till grannsocknarna, der allmogen genast uppreste sig, förjagade militären och häijade sina länsmäns gårdar. I tre skaror tågade derefter bönderna ut åt olika håll, för att befria hela Finland ifrån krigsfolkets tyranni. Den vestra hären under Tommolas och Pouttus anförande, trängde fram längs med kusten söderut ända till Ulfsby, der den i närheten af Anola gård blef slagen af Axel Kurck. Pouttu sjelf blef gripen och inspärrades uppå Åbo slott, hvarest han enligt berättelsen skall hafva lidit en ohygglig och vämjelig död. Hufvudhären, i spetsen för hvilken stodo bönderna Jakob Ilkka eller Ilkkainen ifrån Umola och Georg Kontsas ifrån. Kyro, ryckte öfverTavastskogen in i Satakunda och slog redan den 22 December läger i Kangasala. Alla adeliga gods sköflades, endast Liuksiala, hvarest den milda och af folket, älskade Drottningen Katarina Månsdotter uppe-' höll sig, förblef skonadt. Emellertid hade Klas Fleming, efter erhållen underrättelse om uppresningen, samlat en här, med hvilken han snart infann sig på krigsskådeplatsen. Här inledde han med bönderna underhandlingar, hvilka väl ej bringades till slut, men hvilka dock visade de sednares ringa enighet och sammanhållning, då de voro färdige att emot löfte om amnesti och frihet ifrån borgläger utlemna sina anförare. Ilkka sökte då sin räddning i flykten och härigenom upplöstes den sista skymten af ordning uti klubbehären. Denna led på sjelfva nyårsafton 1596 utaf Fleming ett afgörande nederlag vid Nokia gård47

i Birkala. En stor del af bönderna nedsablades, de öfrige skyndade i vild flykt tillbaka till sina hemorter. A-braham Melkiorsson, som kort före upprorets början blifvit fogde i Österbotten, men af Tommolas och Pouttus skaror nödgats draga sig ur landet, återkom nu och lyckades gripa Ilkka jemte åtskilliga andra af allmogens anförare. Dessa blefvo afrättade i slutet af Januari 1597 utanför Storkyro kyrka, på så sätt att en af dem benämnd Bengt Possoi tvangs att vara sina kamraters bödel. ®)

Ungefår vid samma tid anlände den af Hertig Karl utnämnda fogden Israel Larsson till Österbotten. Dennes uppmaningar i förening med underrättelsen om de blodiga tilldragelserna i södra socknarna förmådde bönderna i de norra, hvilka hittills hållit sig stilla, att nu gripa till vapen. De höllo en sammankomst i Pedersöre och beslöto der att hvarje gård borde till kriget utsända en vapenför man, som skulle förses med proviant för en månad. Meningen var endast att försvara hembyggden, hvarföre man också skref till krigsfolket och uppmanade dem att hänskjuta saken under konungens dom. För att antingen med godo eller ondo qväfva denna nya uppresning skyndade Abraham Melkiorsson i spetsen för en mindre hop krigare norrut, men stötte vid Gamla Karleby kyrka uppå böndernas förpost, som anfördes af Hans Kränk ifrån Li-mingo. Knektarne blefvo till största delen

nedgjorda eller fångne, och ibland de sednare var Abraham Melkiorsson sjelf, hvilken under flykten ertappades och derpå sändes till Sverige, hvarest han följande året af Hertigen halshöggs. Södra Österbotten blef sålunda än en gång befriadt ifrån krigsfolkets välde, men denna frihetstid var dock

®) Koskinen förmodar att Ilkkas afrättning försiggått i Ilmola. Att denna dock skedde i Storkyro, såsom ofvan upptages, synes utaf kyrkoherden i den förstnämnde socken G-. Peldans intyg af år 1674, hvilket intyg härvidlag bör hafva tillförlitlighet, emedan det afgafs på en tid, då traditionen om denna tilldragelse ännu lefde frisk i folkets minne. Se Suomi 1858, pag. 129.48

ej långvarig. Redan omkring den 20 Februari inryckte Klas Fleming i Österbotten och träffade den 24 uppå bondehären vid Santavuori i Kokkola by och Ilmola socken. Böndernas nederlag blef förfärligt. 10) Många hundrade lågo på platsen, 500 togos till fånga och de öfrige, som genom flykten lyckades rädda sig, spriddes utan sammanhållning åt olika väderstreck. Israel Larsson flydde med otrolig hastighet, under ständig fruktan för sitt lif, oafbrutet norrut och stannade ej förr än i Torneå. Flemings herravälde i Österbotten var genom denna seger afgjordt') , Presterna, hvilka i allmänhet tagit parti för Hertigen, blefvo dels straffade, dels varnade. Kyrkoherden i Bmola Matthias Larsson Stuthaeus eller Stuut ibjälslogs straxt efter slaget utaf krigsfolket med kyrknycklarna uti sin e-gen förstuga. Kyrkoherden i Kyro, Simon Nurkerus, som synes mycket gynnat bönderna, fick till straff se sin prestgård alldeles utplundrad, hvarigenom han utblottades så, att han nödgades gå ikring socken och tigga sig sitt uppehälle.

Efter Flemings död och Hertig Karls tåg till Finland

1597 fiek i synnerhet södra Österbotten tidt och ofta ombyta herrskare. Ån lydde det under Stålarm, än under Kari, hvilken sednares välde derstädes dock i det hela taget var afgjordt öfvervägande. Hans Hansson till Monik-kala var Karls fogde i Österbotten, men gjorde sig derunder af allmogen förhatad. Till efterträdare åt honom utnämndes Augustinus Larsson, som i slutet af Oktober

1598 anlände till provinsen. Arvid Stålarm å sin sida försökte dels genom föreställningar dels genom vapen upprätthålla den lagliga konungens myndighet. Axel Kurck framträngde på hans befallning vintern 1599 norrut ända

") Straxt -vid slagets början gingo de Svenska bönderna ifrån Pedersöre, Karleby och Wörå, hvilka i allmänhet lamt deltagit i upproret, öfver till. Firningen. Detta bidrog möjligen också till nederlaget.

*) Till "Tavastland och Savolax hade upproret äfven utbredt sig, men dämpades snart af Ivar Arvidsson Tavast o. a.49

till Lochteå, i akt och mening att tillfångataga Karls fogde. Kurcks soldater togo vid detta tillfälle all den kyrkotionde, som fanns samlad i Nerpes, Kyro, Wörå, Laihela, Ilmola, Lappo, Pedersöre, Karleby och Lochteå socknar.2) Denna orolighetstid slutades dock redan om sommaren sistnämnde år, sedan Hertig Karl genom vapnens makt bringat Finland under sitt välde.

Sådan var i korthet tillgången vid Klubbekriget, som ännu, oaktadt århundradens mellantid, ej hunnit försvinna ifrån folkets minne. Att Österbotten genom detta krig led mycket, är sjelffallet. I Mustasaari, Kyro, Wörå, Lappo och Ilmola skola derunder ej mindre än 353f£ skattebönder blifvit så "förödda" att deras hemman derföre måste förmedlas och sammanslås. För år 1598 finnes det antecknadt "att Kyro socken med Lappo och Ilmola kapellgäl-der3) blefvo af Herr Klas Fleming samt hans anhang så sköflade och rappade anno 1597 .... att de kronan för samma år ingen rättighet förmådde utgöra." Mantalen förmedlades derföre i denna socken sålunda att 1598 års jordebok upptog 221|£ skattebönder mindre än densamma för år 1593. På samma sätt förmedlades uti Wörå och Laihela, i hvilka socknar förminskningen utgjorde 104|f| skattebönder. Dylika eftergifter å regeringens sida voro nödvändiga, om ej bönderna totalt skulle ruineras. Innevånarne i Kyro, Ilmola, Lappo och Mustasaari fingo dessr utom genom Hertig Karls bref af Åbo slott den 20 Nov. 1599 frihet ifrån kronoresters utkräfning, emedan de voro så fattiga att de "ej hafve råd och förmögenhet utgöra de rättigheter, som de äro blefne skyldige." "ödesgods" funnos 1598 i Nerpes 5|, i Mustasaari 26f, i Kyro, Wörå, Emola och Lappo 72||, i Pedersöre 12, i

Karleby och Lochteå l| samt i Salo och Limingo 53|.4) Märkvärdigt

») Sen. Ark. N:o 4813.

') Kapellgälder kallas i Sen. Arkivet ofta de socknar, hvilka i administrativt hänseende hörde under någon annan.

«) Sen. Ark. N:s 4807, 4808, 4810, 4811 m. m. (K.F.I—s V. 1861.) 450

är likväl att ingen minskning varseblifves uti Österbottens folkmängd emellan åren 1595—1598, eburu både de föregående och efterföljande åren utvisa ett dylikt förhållande. Folknummern uppgifves nemligen under nedannämnde år sålunda:

1595: 3,531 hela skattebönder, 126 båg am antal, 9,190 näbbar. 1598: 3,7221 „ 144J „ 10,373

1600: 3,335}| „ 136g „ 9,824| „

1602: 3,335} „ 143J „ 7,327') „.

Det förefaller -visserligen besynnerligt att just de år, som utmärkas af eftt blodigt, borgerligt krig, ensamme förete anblicken af en betydligt ökad folkstock, då deremot de jemförelsevis vida fredligare åren både förut och efteråt visa ett alldeles motsatt resultat. Orsakerna härtitt torde böra sökas dels i dessa tiders bristande mantals-längder, dels också i de norra socknarnas starka folk-till-växt under nämnde triennium. I de södra socknarna Pedersöre, Mustasaari, Wörå, Kyro, Ilmola och Lappo, der kriget hufvudsakligast rasat, var folkmängdsförhållandet de tvenne förstnämnde åren dock annorlunda. Ar 1595 funnos i dessa socknar tillsammans 1909 bönder och 5145 näbbar; 1598 deremot 19111 bönder samt endast 4700 näbbar. Sålunda synes väl folkstocken i dessa socknar något förminskats, men detsamma kan dock ej sägas om antalet af skattebönder. Man vore derföre frestad att anse de ofvan anförda nppgifterna om hemmanens förmedling o. s. v. ej vara öfverensstämmande med,verkliga forhållandet. Med säkerhet kan likväl ingenting häri afgöras. För åren 15961 och 1597 finnas nemligen i Kejserliga Senatens Arkiv inga Österbotten rörande räkenskaper, hvilka annars

*) För år 1598 upptages dessutom 16 nybyggare. Antalet kor uppgafs sistnämnde år i hela provinsen till 19,935, men 1595 endast till 11,414. Ifrån år 1593 till 1595 hade Österbottens folkmängd betydligt nedgått, ty oaktadt Nerpes socken sednast angifne år sammanslags med det öfriga landskapet, uppgick dock ej ens derigenom näbbarne» antal till lika mycket som 2 år förut. Närpes socken hade (1595) 249 bel» skattebönder, 749 näbbar och 1235 kor.51

törhända kunnat belysa dessa nu temmeligen stridiga fakta.

Ibland de förläningar, som under sednare hälften af 16:de seklet i södra Österbotten utdelades, må följande omnämnas:

Klas Kristersson Horn6) till Åminne innehade 1562 "Wörå och Kyro socknar, men denna förläning beröfvades honom redan 1563, åtminstone hvad Kyro beträffar. Orsaken härtill var den att konungen förnummit det i sistnämnde socken en koppargrufva skulle blifvit upptäckt.')

Göran Mattsson, konung Erik XIV:s stallmästare, erhöll den 28 September 1562 sex pundeläster spanmål "till att anamma uti Norrbotten vid Kyro socken eller annorstädes der oförlänt är."

Jöns Andersson, borgare i Stockholm, fick genom Johan HI:s bref af Upsala slott den 22 Maj 1571 i betalning på en penningeBumma, som han konungen "till rikets nödtorft" hade försträckt, Ilmola socken med 122 helskattebönder, 18 torpare, 308 pund- 6 spannland jord, 797 näbbar och 723| kor. Förläningen innefattade hela räntan ifrån nämnde socken, "undantagandes hvad som presten dersammastädes är efterlåtet." Ehuru Jöns Andersson redan 1581 omtalas såsom afliden, fortforo dock hans arfvingar att innehafva Ilmola i underpant ända till år 1592, då socken åter reducerades under kronan.

Gustaf Banér8) till Djursholm erhöll genom kungl, brefvet af den 5 Augusti 1571 i förläning Korsholms gård jemte tre fjerdingar uti Mustasaari socken. Två år sed-

6) Svea Rikes Råd och Öfverslefältmarskalk, död 1566. Han var äfven Häradshöfding i Österbotten.

Sen. Ark. N:o 4636 och Arv. Handl. X. 64. Någon koppargrufva i Kyro har veterligen ej funnits. Underrättelsen derom var sannolikt grundad på något misstag.

«) Svea Rikes Råd och Hof-Marsk, född 1547, halshuggen 1600

i Linköping uppå Hertig Karls befallning^52

nare (1573) begåfvades han ytterligare med Kyro-åminne laxfiske, förutom 13 skälfisken och 5 strömingsfisken i Österbotten.

Klas Eriksson Fleming hade den 9 Juni 1591 fått i förläning årliga räntan ifrån Pedersöre.

Åt en viss Olof Jönsson skänkte Hertig Karl den 9 November 1595 ("uppå Kungl. Majestäts till Sverige och Polen, vår älskelige käre herr broders vägnar", såsom orden lyda) 10 pund spanmål af den tionde, som i "Store Kijro kyrkoherberge årligen falla kan." Denne Olof Jönsson hade förut fått lyfta nämnde spanmål utaf tionden i Nerpes, men Karl anslog denna socken åt studenterna i Upsala. 9)

III.

Sjuttonde seklet, som intager en så evigt minnesvärd plats i Sveriges och Finlands annaler, framställer för forskaren i dessa tvenne till det yttre alldeles motsatta taflor, å ena sidan ett krig, utmärkt af storsinnadt hjeltemod, otroliga bragder, segrar, ära, makt och vinning, — å andra sidan ett folk förtryckt af hårda utskylder och oredliga embetsmän, försmäktande i armod, hunger och elände, samt dertill ännu hotadt med lifegenskap under en mäktig och stolt adel. Ensam för sig bildar dock ingendera af dessa taflor något belt; det är först deras sammanställning, som gifver hvardera sin storhet. Finlands inre historia t. ex. under nämnde århundrade erbjuder för det mesta endast en nedslående syn af lidanden och sorger; men tänker man sig i en hast att just medan folket hemma fördrog och uthärdade allt detta, blomman af dess ungdom samtidigt tumlade om i vilda strider med

') Uppgifterna om dessa förläningar äro hemtade ifrån Sen. Ark. N:s 4651, 4721, 4735, 4807 och 4808.53

Pappenheims och Piccolotninis skaror, segerrikt stredo framför Moskwas, Prags, Warschaus och Köpenhamns murar samt injagade skräck hos halfva Europa, — då måste den nedslagna sinnestämningen plötsligt gifva vika för känslor af den högsta beandran. Närvarande teckning af södra Österbottens öden under 1600talet har dock ej till ändamål att omorda den större eller mindre del, dess söner togo i de ofvan antydda stora verldshistoriska händelserna, — den nödgas endast hålla sig till det olyckliga tillståndet i hemlandet.

Sedan Hertig Karl kommit i obestridd besittning af Finland, synes han genom åtskilliga vedermälen af sin ynnest velat specielt hugna Österbotten, som hufvudsakligast för hans skull utstått så många lidanden. Om någonsin var också hjelp nu af behofvet påkallad. De första åren af 17:de seklet utmärktes nemligen af svåra missväxter, som stegrade hungersnöden till en oerhörd grad. Isynnerhet var eländet alldeles rysvärdt i landskapets nordliga socknar. Derifrån anföres 1603, att året förut tionden ej kunnat erläggas, emedan (såsom orden lyda) "ingen årsväxt icke till ett korn tillgörande var pä spanmål, utan (allt) af frost förderfvadt, derföre mång tusende af vår afföda och grannar här uti landsändan afsomnade äro, såsom ock nu mången i detta år icke hafver sädeskornet att så i sin åker eller ock något (att) uppskära." De klagade vidare, att ifall de skulle tvingas underhålla fyra fanor knektar, utom båtsmän, så kunde de ej ens såsom 1602 ega halm till föda, utan sågo för sig "ej annat än döden för dörren och sedan öfvergifva både hus och hem." Ifrån Ijo förkunnades det (1603), att en af sockens inbyggare nödgats taga ett ihjäl-kördt föl ifrån allmänna landsvägen, för att dermed stilla sin hustrus och sina barns hunger; — andra deremot hade i nöden sålt sina barn till Ryssland. n År 1604 förstörde ett "förskräckligt" hagelfall årsväxten i Wörå ooh samma år rasade i de sydligare socknarna en dödande

') Sen. Ark. N:0 4828 bl. 34, 93 och Suømi 1859, p. 225.H

pest, som ibland annat bortryckte största delen af bqfølkf ningen i Lappfjärd.2) Till dessa olyckor sällade sig ännu drygä utskylder och utskrifningar samt — det värsta af allt — orätträdiga och snikna fogdar, hvilka genom

sina omåttliga prejerier ofta beröfvade bonden hans sista skärf. I sin förtviflan gick Österbottens allmoge ända derhän, att på riksdagen i Linköping (1600) anhålla om tillstånd att få sjelfve afbetala sina utlagor i Stockholm, samt att till fogdar och lagläsare erhålla endast Svenskar.3) Äfven emot de österbottniska klereciet anfördes bittra klagomål. Man berättade huruledes presterne utan all barmhertighet och miskund togo i likstol efter en afliden bonde eller bondf hustru en ko, om också endast tvenne sådana funnos i sterb-tøuset o. s. v. Slutligen plågades allmogen jemväl af djek-narne, hvilka under ferierna tågade ikring socknarna för att samla sig uppehälle. 4)

Så vidt det stod i Karls förmåga försökte han hämma och afhjelpa alla dessa landsplågor. De Bom under det sista medborgerliga kriget bistått honom fingo dels ersättning för sina derunder lidna förluster, dels också nya belöningar. Presterne i Österbotten tillförsäkrades genom tvenne bref, af Arboga den 5 Mars 1597 och af Nyköping den 6 Juli 1598, att obehindradt och tillfyllest utbekomma deras vederlag;5) men erhöllo derjemte kort derpå (1601) skarpa tillrättavisningar for sin girighet och förbjödos "vid embetets förlust och lifsstraff" att för likstol taga mera än hvad kyrkolagen stadgar. Hans Hansson Fordell, hvars

2) Dersammast. N:o 4836.

3) Y. Koskinen, Nuija-sota II. 316.

4) De fordrade af allmogen en ordentlig gärd, hvilken de sjelfve egenmäktigt bestämde, nemligen af hvar bonde i spann säd, 1 kaka br5d, i mark penningar, 2 ljus, ett stycke kött och ett kalf eller får-skmn. Waaranen, Öfversigt af Finlands tillstånd i början af 17:de seklet, pagg. II, 12.

») Sen. Ark. N:o 4821. Först den 27 Mars 1600 utfärdade Karl ett dylikt bref till förmån för hela Finlands presterskap.55

intriger väsendtbgt verkat till Klubbekrigets utbrott, bekom (dep 20 Maj 1600) stadfästelsebref på Pinnonäs gård under skattefrihet och förlänades tillika med "all öfrerlopps länsmans- och- klockarränta, såsom ock tionden som faller i Pedersöre socken." Åtskilliga andra personer ihågkommo» också med särskilda nådebevis.6) De öfverklagade misbruken sökte Karl upphäfva. Fbgdarne fingo ofta emot» taga bref,, fulla af varningar och stränga hotelser, ehuru de ej tyckas deraf låtit stort förbättra sig.7) Djeknarna» ofog tillintetgjordes genom en bestämd afgift, som bönderna skulle erlägga och hvarutöfver de förre vid högt straff ej fingo begära något. Under missväxterna och hungersnöden beviljades åt allmogen dels eftergifter i kronoutskyl-derna, dels också mera direkta understöd. Så skickades

') Fogden Augustinus Larsson erhöll (y 1600) skattefrihet pà "Gumbsule" (Gumsila, Komsila) hemman i Storkyro och Voiteby hemman i Mustasaari. Två fattiga enkor Gertrud uti Kuivila by och Margaretha uti Riddaria by i Kyrobominne socken begåfvade» hvardera (',4 1600) med två tnnnor spanmål "efter den finske upproriske hopen hafver röfvat dem ifrån en skuta med mycket annat tingest." Sofia Axelsdotter, enka efter den af Flemings knektar mördade kyrkoherden Matts Stu-thaeus i Ilmola, fick (j", 1601), emedan hon under kriget blifvit så "förlamad" (utarmad) att hon icke förmådde föda sina fattiga små barn, tre irs skattefrihet "pä det torp, som hon bebor." (!) En Herr Philipp» Ambrosii, "fältpredikant under Pelle Pederssons fännika," får likaledes 1599) skattefrihet på sitt fädernehemman Hippakkala i Storkyro, e-medan han mist större delen af sin förmögenhet, genom "de upproriske Finnars infall i landet." Många andra slika nådebevis att förtiga. Sen. Ark. 4817, 4818, 4836 &c.

?) Så pålade de t. ex. 1601 utan regeringens vetskap en ny gärdi Vid ett annat tillfälle, då Karl befriat Nerpes bönderna ifrån alla kronorester, blefvo desamma likväl utkräfda af fogden. Häröfver besvärade sig socknemännerna hos Hertigen, hvilken ånyo stadfästade sitt förra frihetsbref ('/ 1604) och derjemte utfor emot fogdarne, hvilka ej akta hans befallningar, "utan göra hvad dem sjelfve synas." Underfogdar i södra Österbotten voro denna tid Anders Larsson omkring 1602 och 1609 - samt Erik Andersson omkr. 1612. Öfversigt af Finlands tillstånd i I7.d* seklet pag. 39 och Sea. Ark. N:o 4836 &c56

1602 till Österbotten 670 tpnnor tyskt och 150 tnnnor svenskt uteädeskorn för att ibland bönderna utdelas. 8)

I Februari 1602 reste Hertigen sjelf igenom länet. Öfverallt åhörde han sannolikt derunder folkets andragan-den.

®) Under denna resa lärer han ock utstakat platserna för de tilltänkta nya städerna Wasa och Uleåborg. Planen att anlägga städer i Österbotten hade likväl uppstått hos honom förut, ty redan år 1600 hade han bestämt Mustasaari, Pedersöre, Salo, Uleå och Kemi, såsom för detta ändamål tjenliga orter. Köpmännen ifrån det inre landet hade också då fått befallning att flytta till nyssnämnde socknar. Hufvudafsigten med städernas uppbyggande, synes dock ej hafva varit någon annan, än den att göra slut på den så ofta öfverklagade landthandeln, hvaraf kronan hade ingen inkomst. Sålunda uppstod Wasa stad, som grundlades den 2 Oktober 1606 och förságs med privilegier den 30 Januari 1611.l0) De flesta af södra Österbottens städer räkna sina anor ifrån de närmast härefter följande decennierna. Ny- och Gamla Karleby erhöllo sina privilegier i September 1620, Kristinestads fundationsbref undertecknades af Grefve Pehr Brahe ^ 1649 och Jakobstads af hans slägting Grefvinnan Ebba De la Gardie, född Brahe, 1652. >) Alla dessa städer fortforo dock, tillfölje af denna tids inskränkta handelsåsigter, att vara ytterst

") Öfversigt »f Finlands tillstånd &c. p. 40.

*) Mellan den 14—17 Februari vistades Karl på Korsholm; den 18 befann han sig på Wörå prestgård, hvarifrån han ibland annat utfärdade ett bref, deri han beviljar innevånarne i Napo by af Kyro socken, hvilka genom vådeld mist all sin egendom, ett års skattefrihet; den 20 var han i Kalajoki och den 26 i Torneå. Sen. Ark. N:s 4825, 4826, 4828.

10) Ibland dess borgmästare omtalas en Samuel Thomasson 1612. Kanhända var han den förste? Sen. Ark. N:o 4871 bl. 172.

') Kristinestads privilegier äro af den 9 Mars 1652; Jakobstads af den 21 November 1660 och den 30 Januari 1663. Alla ofvanupptagne städers previlegiibref finnas aftryckta i Wasa tidning 1840, N:s 2, 4, 13, 21; 1841, N:o 48 och 1846, N:s 18, 20, 21.57

obetydliga och betraktade hvarandra med afandsamma blickar. Så besvärade sig borgarne i Wasa (1636) deröfver att Gamla och Ny Karleby voro dem "till högsta men och förfång" och Ny Karlebyboarne anklagade å sin sida Wasa handlande för olagligt landsköp2) o. s. v. Enigare voro städerna deremot, när det gälde att bevaka deras gemensamma rättigheter. Dessa kränktes nemligen genom dea köpenskap, som fortfarande bedrefs uppå landsbygden, isyn-, nerhet utaf adelns fogdar, hvilka drogo till sig de varoc som bönderna hade att aflåta och derefter med egna skutor utskeppade dem ifrån olaga hamnar. Bland dessa så-kallade "förläningsfogdar" nämnes särskildt Henrik Tava&t, som uti Pedersöre till stort förfång för borgarne i Nykarleby dref sitt landsköp.3) Bönderna i Nerpes och Lappfjärd, hvilka ifrån urminnes tider varit vana att sjefve segla med sina produkter till Sverige — en sed som de ännu i våra dagar bibehålla — kunde lika litet då, som efteråt förmås att dermed upphöra. Wasaboarnes klagomål och regeringens förbud tyckas, åtminstone i längden, ej hafva häri uträttat något.4) Ryssarne, hvilkas gårdfarihandel i Österbotten redan väckt konung Gustaf I:stes uppmärksamhet, ströfvade äfven dessa tider kring landskapet och idkade sin byteshandel. Landshöfdingen Melker Wernstedt befal-tes (1638) att förbjuda dem, vid sina varors förlust, drifva någon köpenskap på landet; "men om de vela handla,

a) Tigerstedt, Handlingar rörande Finlands historia kring medlet af 17:de århundradet, pagg. 286, 356, 358.

') Dylika olofliga landsköp idkades temmeligen allmänt öfver hela Finland, såsom synes af regeringens bref till Grefve Pehr Brahe, af Nyköping den 28 Februari 1840. Tigerstedt, Handlingar pag. 378.

4) Genom Gustaf II Adolfs bref af Stockholm den 4 Juni 1621 hade Österbottens allmoge erhållit tillstånd att med mindre farkoster besöka de städer inom eget landskap, "hvarest de bäst skäl kunna få för deras varor." Detta bref stadfästades af förmyndareregeringen den 20 Febr. 1640, dock med uttryckligt vilkor att bönderna ej skulle få segla till Stockholm eller Abo, "utan som sagdt är söka sina landsstäder." Tigerstedt, Handlingar p. 345.58

må de sätta sig ner i städerna, efter som vi på det fallet ock Båge helst om de genom något maner kunde bringas mest dermed söka till Uleå." Wernstedt» svar, att Uleåborg ej hade så förmögna borgare, att de kunde uppköpa Ryssarnes varor och att desse sednare, ifall man alltför strängt förfor med dem, möjligen skulle totalt upphöra

med sina handelsfärder, bemöttes 1639) af styrelsen med den tillsägelse, att landshöfdingen borde hålla sig till lagen, som förbjuder "allt sådant landstrykeri." Likväl tillades, "att de Ryssar som våre egne undersåtare äro kunne J väl se genom finger med, . . . men dem andre under Storfursten besittne, hafve J sådant ingalunda till efterlåta."s) Utom dessa hinder för sitt framåtskridande hade städerna derjemte att kämpa emot samma svårigheter, som hämmande verkade uppå hela landets välstånd. Krig, utskrif-ningar, höga skatter och missväxter utarmade både stad och land. Härtill bidrog också det ringa understöd, som folket i allmänhet kunde förvänta af kronan, hvars finan-cer dessutom genom de årligen tillskapade nya förlänia-garne blefvo allt sämre.

Ofvanföre hafva vi redan sett huruledes under 16:de seklet en eller annan socken l&muades af konungen åt någon enskild person i förläning eller pant, ehuru dylika fajl dock jemförelsevis inträffade mera sällan. Karl IX:® krig nödgade honom- att oftare tillgripa denna förderfliga utväg, som visserligen för tillfallet upphäfde en brist, men blott för att efter en tid låta densamma återkomma i fördubblad skala. Gustaf II Adolf och Kristina fortgingo på samma bana, den förre drifven dertill af nödvändigheten, den sednare ofta endast af lättsinne och slöseri. För öf-vereigts skull må här,'ordnade efter liden då de blifvit ut-delte, de förnämsta förläningarne uti södra Österbotten i 17:de århundradet upptagas.

•) Tigerstedt, Handlingar pagg. 300, 316, 332, 357 o. s. v.

Under Karl, IJ.:s regering :

1602 begåfvades Riks-Rådet och Fältmarskalken Karl Henriksson Roms († 1601) efterlemnade enka Agnes von Delvig († 1611) med lagmansräntan ifrån Österbottens södra prosteri. Denna ränta besteg sig till 212 mark 1 öre och 8 penningar.

1604 | erhöll Ståthållaren på Nafva Samuel Nilsson till Messie 6) i förläning Wörå socken "med all dess ränta och utlagor ... till att bruka och behåüa" så länge han i kungens tjenst är. Efter Samuel Nilssons död» fick (aë3 1608) hans enka innehafva socken ~tiM år 1613.

1608 ff erhöll Henrik Horn till Kankkas7) "för huld, trogen och rättrådig tjenst" Kyro socken uti Österbotten "med all dess årliga ränta och utlagor, som allmogen i samma socken pligtige äro att utgöra, månads- och skjuts-färdspenningarne undantagandes." Under denna förläning, som fortfor äfven efter Horns död ända till år 1620, inr begreps ej allenast Stor- och Lillkyro, utan äfven Lappo,

') Född i Stockholm af borgerlig härkomst, förvärfvade han sjelf sitt adelskap. Han synes varit en af Hertig Karl? trognaste anhängare Och deltog såsom Öfverste i slaget vid Stångebro. Sedermera befordrandes han till Öfverste General för fotfolket i Lifland. Derstädes slutade ban sin bana, skjuten 1607 utanför Dorpat. Vid underrättelsen om hans död antecknade Karl IX i sin almanach följande: "31 oktober kom min Enspännare ifrån Lifland och viste berätta för sanning om Samuel Nilssons död, hvars själ Gud hugsvale! och der hafver jag mist en trogen och dugtig man, hvilkens like icke månge finnas i Sverige. Nu patien-tia, allés von Gott." Se J. Wervings historia öfver Karl IX. Del. II. 26.

») Riks-Råd och Lagman i Söderfinne lagsaga (f. 1578, † 1618). Genom Gustaf II Adolfs bref af Elghults prestgård 1612 erhöll Henrik Horn stadfästelse uppå sin förläning i Stor- och Lillkyro, hvarjemte han i ersättning, för dagsverkspengarne, "som under Kajaneborg lagde äro", fick njuta all behållen tionde spanmål ifrån förenämnde socknar. Äfven erhöll han vid samma tillfälle Saaris socken i Sääksmäki härad, Patis bohl i Pöytis och Ylimäki i Masku, hvilka begge sednast nämnde gods reducerades till kronan (1614), hvaremot Horn godtgjordee med 76 mantal i Lappo socken och ett femman i "Tårkkis by" (Tukkaraii?) i Merimasku "socken." Sen. Axk., N:s 4836,. 4859, 4.873 acjj 49pp.60

hvilken sistnämnde socken d. 28 April 1614 af Gnstaf II Adolf lades till de begge föregående.

1608 i| Fältherren Jakob Pontusson De la Gardie8) begåfvade8 med Pedersöre och Nykarleby. Den förra af dessa socknar fortfor att vara under De la Gardieska familjens ego ända till år 1674.

1610 V fick Ståthållaren på Åbo slott Otto Helmer von Mörner († 1612) i förläning Nerpes och Lappfjärd

8öcknar. Förläningen omnämnes ännu 1613.

1610 t7ö "Efter Kungl. M:stäts bref och mandater hafver Reinhold Boxhufvud9) med sina ryttare 2700 Dalers ränta och hafver derpå bekommit efterskrefne socknars ränta, för hvilket de skola göra krono rusttionde före:" Mustasaari, Malax, Laihela, Lappo och Ilmola. Denna anordning synes upphört med år 1613.

Vid Karl IX:s död voro således följande socknar bortförlänade: Pedersöre, Nykarleby, Wörå, Lappo, Storkyro, Lillkyro, Ilmola, Laihela, Mustasaari, Malax, Nerpes och Lappfjärd, d. v. s. hela Österbottens dåvarande södra fögderi. Dessa socknar voro dock alla lemnade endast "på behagelig tid", eller så länge deras innehafvare voro i statens tjenst, och kunde derföre (enligt Norrköpings riksdagsbeslut 1604) till kronan indragas när konungen så önskade. Samma var förhållandet äfven mod för-läningarne under

Gustaf II Adolfs regering:

1613 Y Kammar-Rådet Bror Andersson erhöll Wörå socken, som ännu 1620 förblef i hans ego.

1614 2ä* Axel Oxenstjerna10) erhöll all behållen ränta

») Eiks-Råd, General-Fältherre m. m. (f. 1583, † y 1652), förmäld V 1618 med Ebba Brahe (£ «,' 1596, † f 1674).

*) Var sannolikt af samma ätt, som Finlands eröfrare 1808 Grefve Boxhoewden. Se för öfligt om förläningarne Sen. Ark. N:s 4836, 4879 &c.

") Den berömde Rikskanslern (f. y 1583, † V 1654)-61

af Malax och Laihela. Denna förläning innehade han ännu år 1641.

1614 2/ förlänades Svante Baner •) med Mustasaari, hvilken socken hans efterlemnade familj, tillfölje af konungens bref af y 1617, fortfor att ega ännu 1630.

1615 ff fick Åke Oxenstjerna 2) Nerpes och Lappfjärd socknar, hvilka han ännu 1641 besatt.

1616 erhöll Jakob De la Gardie till sina öfriga förläningar äfven Ilmola socken.

1622 | unnar och efterlåter konungen åt sin troman och öfverste för ett regemente Norrlands fotfolk Gustaf Horn till Kankkas "till årlig besoldning" 2000 svenska daler, uppå hvilken sold åt honom anordnades Kyro socken "med dess årliga ränta, undantagandes höet och dagsverken, hvilket sig belöper 1278 daler ll| öre och af qvar-talspenningarne i Ångermanland 721 daler | öre, så att han för:de 2000 daler årligen och så länge han sig i samma embete bruka låter, sjelf må uppbära låta; men hvad ovisse persedlar af föndeKyro vidkommer, skall han intet befatta sig med." Denna förläning upphörde år 1625. 3)

1629 3g° fick Mathias Soop4) årliga räntan af Wörå socken.

Äfven Lagmans- och Häradshöfding sr äntorna voro* bortskänkta under de sednare åren af Gustaf II Adolfs regering. Den förra (1629) åt Johan Skytte,5) den sed-

') Son af Riks-Rådet Gustaf Baner till Djursholm. Han var Riks-Råd och Guvernör i Riga (f. 1583, † J 1628).

') Riks-Råd m. m.

3) Gustaf Karlsson Horn till Kankkas, Grefve af Björneborg, Riksmarsk, Generalfältherre och President i Krigskollegium &c. (f. 1592, † y 1657). Till ovissa skatter räknades vanligen landttågsgärden, vin-terkörseln och salpeterhjelpen.

*) Riks-Råd och Friherre till Limingo m. m. (f. 1585, † 1653.)

') Gustaf n Adolfs lärare, sedermera Grefve, Riks-Råd och Upsala Universitets Kansler (f. 1577, † 1645).62

nare åt Filip Scheding.6) Begge dessa förläningar qvarstodo änna 1641.

Under Kristinas regering:

1637 | bekom Presidenten i Åbo Hofrätt Jöns Knutsson Kurck "uti\förläning på beställning", 164f| hemman i

Stor- och Lillkyro socknar. År 1641 var denna förläning så till vida förändrad att den innefattade 189^ mantal i Wörå och 14| mantal i Lillkyro, hvilka tillsammans rän-tade 3391 daler och 14 örè. ?)

1641 uppbar välborne Herr Klas Fleming 8) Häràdshöf-dingsräntan utaf Nerpes och Lappfjärd. Sagde ränta ifrån de öfriga socknarna i fögderiet tillföll Filip Scheding.

1641 innehade Riksskattmästaren Gabriel Oxerstjerna9) ifrån Mustasaari 177|| mantal och ifrån Lillkyro 4| mantal, hvilka räntade 3000 dal. 24 öre. '

De öfriga förläningarne, söm redan under Gustaf II Adolfs tid tillkommit, synas till största delen före år 1641 undergått såkallad "melioration" eller förbättring. Tillfölje häraf innefattade De la Gardies förläning nyssnämnde år 438| mantal i Pedersöre, Ilmola, Lappo och Nykarleby, hvilka räntade 7615 dal. 4 öre; Åxel Oxenstjernas 176| mantal i Laihela och Malax med 1384 dal. 24 öres ränta; Åke

*) Riks-Råd, Presid«nt i Dorpats Hofrätt samt Kansler för Akademien i samma stad (f. 1578, † 1646). Hans barn blefvo friherrar 1653. Uppgifterna om förläningarna under Gustaf II Adolfs tid, äro hemtade ifrån Sen. Ark. N:s 4931, 4945, 4957, 4963 m. m.

') Af dessa 3391 daler erhöll Kurck 2046 dal. 13 öre; det öfrig» tillföll Hofrätts - assessorerne i Abo. J. Kurck, Friherre till Lempälä m. m., var född 1590 och dog V 1652-

•) Tilläfventyrs Riksrådet och Amiralen, som *f 1644 bléf skjuten utanför BCriatianspriis, och hvars barn blefvo Friherrar till Liebelitz.

') Dessutom Riks-Råd, Riks-Amiral &c., född 1584, död 1656. Uppgifterna om förläningarne i medlet af 17:de årimndradet äro hemtade tfris Kejs. Senatens nyare arkiv ocK återfinnas i Österbottens der förvarade räkenskapsböcker.63

Oxenstjernas 1711 mantal i Nerpes och Lappfjärd med 1630 dal. 15 öres ränta o. s. v. Sedan Drottning Kristina sjelf emottagit regeringen, vidtog hon åtskilliga förändringar beträffande dessa förläningar,10) i det hon dels Upphäfde några af de gamla, dels tillskapade nya af en helt annan natur än de förra. Hon förvandlade dem nemligen till ärftliga Grefskaps- och Friherredömen, hvilka vanligen skänktes åt en familj "till evärdelig egendom", så att de gingo i arf ej allenast på den manliga, utan äfven på den qvinliga sidan. De sålunda uppkomna Gref- och Friherre-skapen voro i södra Österbotten följande:

Karleborgs grefskap.

Under detta namn erhöll sedermera Riks-Rådet och Fältmarskalken Grefve Klas Tott (f. ff 1616, † y 1674) genom Kongl, brefvet af den 20 Mars 1652 till evärdelig egendom 80? hemman i Nykarleby, 84ä7s i Ilmola, 77| i Lappo och 42j^ i Wörå eller tillsammans 285/5 hemman med en årlig ränta af 5262 dal. 25 öre och 6^ penningar. År 1669 innehöll grefskapet 33325ä hemman eller mantal rän-iande 6102 dal. 2 öre och 19 penningar.

Korsholms grefskap, som innefattade vid sin stiftelse, utom "Wasa stad, 201 il hemman i Mustasaari, 75 i Storkyro och lOO|| i Lillkyro eller in summa 377| hemman, lemnades till följe af Drottning Kristinas bref utaf den 26 Mars 1651 åt Riksskattmästaren, Grefve Gabriel Oxenstjerna. Till grefvens residens utsågs Korsholm, men då denna kungsgård befanns i Wasa städs ego, förmåddes borgerskapet derstädes genom Drottningens särskilda uppmaning att emot skälig ve-

1S) Ibland mindre betydande förläningar ander Kriatinas fegeritig må märkas Guvernörens öfver Nya Sverige (i Nord-Amerika) Johan Printt'» och Biks-Rådet Åke Oxenstjernas. Den förra utgjorde 38 och dön sed* nare 13f i hemman. Beggedera föriäningarne, som lågo i' Storkyro och rantade ungefär 600 och 230 daler, indrogos 1651. Obs. I Hemman och mantal sairnn anföllo nåder dessa tider vanligen' till ett64

dergällning till Oxenstjerna afträda densamma. •) Korsholms grefskap åtnjöt sedermera vid flere tillfällen melioration. Sålunda innefattade det år 1652 innalles 413.1 i hemman (180|| i Mustasaari, 136ä5s i Storkyro och 96|| i Lillkyro), som gåfvo en årlig inkomst af 7539 daler 30 öre 5^ penningar och 1669 hade det 434| hemman

med 8078 dalers 8 öres och 23j% penningars ränta.

Wöråborg8 friherrskap, utgörande i början 73| hemman i Wörå socken, lemnades den 20 September 1651 åt Riks Rådet och General-Lieutenanten Göran Paikull (f. § 1605 † | 1657). Inkomsterna derifrån stego till 1350 a 1450 daler.

Laihela friherrskap, bestående af 111 hemman i Laihela och 73| hemman i Ma-lax, skänktes af Drottning Kristina d. 22 December 1651 åt bröderne Gustaf och Kristian Bonde. Friherrskapet, som 1669 innehöll 195^ mantal, räntade ungefär 3500 daler.2)

Nerpes friherrskap, skänktes den 23 Maj 1652 åt Studenterne Jakob och Art-ders Liljehöök,3") hvilka för deras aflidne faders, Rikstyg-mästaren Johan Nilssons († AJ 1642 i slaget vid Leipzig), förtjenster om riket erhöllo denna förläning, jemte det dermed åtföljande adelskapet. Ar 1653 innefattade Nerpes friherrskap 133ä7ä hemman med ungefar 2350 dalers ränta

*) Drottning Kristinas bref af d. 26 Mars 1651 och Grefve Oxenstjernas af den 23 Juli s. å. till Magistraten i Wasa, finnas aftryckta i Wasa tidning 1841, N:o 42.

s) Gustaf Bonde (f. 1620, † 1667) var sedermera Riks-Råd, Riksskattmästare, Dorpats Akademikansler och medlem af Förmyndarregeringen under Karl XI:s minderårighet. Kristian Bonde (f. 1621, † { 1659) var Riks-Råd och President i Kommerse-kollegium. Med daler förstås daler silfvermynt.

*) Jakob Liljehöök, född 1633, stupade såsom Major vid Adelsfanan, vid Knäryd ,»,, 1657. Anders Liljehöök (f. 1635) dog }J 1685 såsom President i Wismar. Med honom utslocknade ätten.65

och åt 1669 utgjorde det 146| hemman med ungef. 2580 dalers ränta. Såväl detta som alla de föregående gref- och friherrskapen voro af allodial frälse natur; de härefter följande förläningarne voro deremot frälse efter Norrköpings riksdagsbeslut.

Lappfjärd.

Denna förläning, utgörande först 37j^ och derefter 42ii hemman i Lappfjärds socken med en årlig ränta af vid pass 740 daler, erhöll ('g8 1652) öfversten Simon Helmfelt, 4) "till att besitta efter Norrköpings beslut."

Pedersöre

fortfor allt ännu att tillhöra Jakob De la Gardie, som genom Kristinas bref af den 19 Juni 1650 erhållit ny stadfästelse på denna besittning.5) Ar 1669 innefattade förlä-ningen 2561| mantal, hvilka lemnade i inkomst något öfver 4600 daler.

Flertalet af dessa förläningar gåfvo, såsom häraf synes, åt sina innehafvare nära nog furstliga inkomster. Det •kan nu vara af intresse att skärskåda hvad ifrån landskapet efter dylika afdrag kom statsverket till godo. Ar 1641 räntade Österbottens södra fögderi inalles 33,897 daler 26 öre och 9 penningar. Deraf erhöll adeln och militairen 24,674 d. 15 ö. 19| p., hvarföre kronans hela behållning utgjorde 9223 d., 10 ö. och 13f p. Tolf år derefter stego inkomsterna ifrån samma trakt till 32,844 d. 7 ö. 6J p., hvilka fördelades sålunda, att 30,936 d. 3 ö. 10^ p. tillföllo enskilda personer och endast 1908 d. 3 ö. 19| p. staten. Det i början af Karl X:s regering genom riksdagsbeslutet af den 25 Juni 1655 tillsatta reduktionskollegium för fjerdepartsräntans indragning utförde, såsom kändt är,

*) Sedermera Biks-Kåd och Fältmarskalk, född 1617, stupade i slaget vid Landskrona y 1677.

») De la Gardies föreningsbref af år 1650 finnes aftryckt i Aspe. grens Beskrifning öfver Pedersöre, Del. XI, p. 68 Ac,

sitt åliggande ganska lamt.6) Till ett bevis härpå tjenar förhållandet i södra Österbotten år 1669. Nämnde år utgjorde fjerdepartsräntan ifrån de i fögderiet belägna adliga godsen 6420 d. 30 ö. och 23^ p., men denna summa

existerade dock egentligen endast uppå pappret. De fleste af de högadeliga personerna fingo nemligen, dels af särskild gunst (De la Gardie, Tott, Oxenstjerna), dels också såsom afbetalning på skulder, hvari staten häftade till dem (Paikull, Bonde, Liljehöök), fortfarande bibehålla sina inkomster ograverade. Af det ringa, som utkräfdes, anslogs 130 daler till skolan i Nykarleby och ungefår lika mycket till landtstaten o. s. v. Kronan erhöll utaf fjerde-partsräntan ingenting. Straxt efter Karl XI:s anträde till regeringen fick reduktionen deremot ett helt annat utseende!. JÆed år 1674 böljade man indraga ej allenast Ijerde-partsräntor, utan äfven såkallade gods uppå förbudna orter. Af en sådan beskaffenhet måste de flesta förlänin-garne i södra Österbotten varit, ty de blefvo till kronan återkallade nämnde år.7) Sålunda qvarstodo af alla de uppräknade gref- och friherrskapen 1675 endast Karleborg, betydligt förminskadt, och Nerpes, men äfven dessa försvunno snart vid den stora reduktionen 1680. De förläningar, som sedermera under Karl XI:s regering utdelades, voro hufvudsakligast endast lemnade "under panträttighet" och utgjorde tilfölje häraf egentligen blott afbetalningar uppå lån, som kronan af deras innehafvare bekommit. På sådant sätt innehade t. ex. Assessorn Nikolaus von Preutz

*) Detta omdöme gäller isynnerhet dess verksamhet nnder förmyndarstyrelsen. Under denna tid betäckte aldrig den reducerade räntan omkostnaderna för det kollegium, som verkställde indragningen. Så t. ex. utgjorde den högsta ränta, som på ett år (1663) till kronan indrogs 7709 daler; då deremot den lägsta staten för reduktionskollegium (1662) besteg sig till 8800 daler. Ar 1668 var inkomsten af fjerdepartsräntan endast 2761 daler och utgifterna för kollegii stat 16,150 daler. Carlson, Sveriges historia under konungarne af Ffalziska huset. Del. II, p. 199.

') Förbudna kallades de' orter, hvilkas räntor voro anslagna för vissa vigtigare behof, såsom för flottans, material, bergverken o. s. v.67

ifrån 1678 till 1682, "för gjord försträckning till Kongl. Majestäts och rikets tjenst," 312| mantal (i Mustasaari, Storkyro, Wörå och Malax), hvilka räntade närmare 5700 daler, och samtidigt (ifr. 1678 till 1686) egde handelsmannen i Stockholm Lorens Uppendorf, för till staten lemnadt lån 107ä5ä mantal med 1950 dalers ränta. Småningom började dock äfven detta slags förläningar alltmera upphöra.

Återvända vi nu till sjelfva folket, så möter oss derifrån en fortsatt kedja af besvär öfver dryga skatter, förtryck och fattigdom. Åren 1637, 1638 och 1639 bortfrös säden för det mesta på åkrarna.8) Allmogens bön om lindring i skatterna tillfölje af denna olycka bifölls endast för år 1638, de begge andra åren deremot utkräfdes skatterna till fulla beloppet och böndernas begäran (1640) att efter kammarvärderingen få lösa spanmålen afslogs, "emedan kronan behöfver spanmål särdeles för krigsfolket." Lika litet kunde regeringen bevilja någon förmedling i utlagorna derföre att så många ödeshemman funnos i landet, "utan der några tillbjuda sig att vilja upptaga ödeshemman, så kunna de gifva sig an för landshöfdingen, hvilken hafver befallning att ransaka om samma ödeshemman-och efterlåta den frihet som dem upptager, efter som han finner skäligt och de hafve legat öde till." Den ojemna skattläggningen af år 1608 väckte också missnöje, men detta nertystades genom löftet om en snatt instundande allmän jordrefning öfver hela riket. Emot tionde-inspek-

s) Detsamma var äfven fallet 1641. Den 20 Oktober nämnde är skrefs ifrån Ilmola följande: "Den aldrahögsta Gudi H. K. Majestät vår allernådigste Drottning och Kungl. Regeringen högeligen och sorgeligen tillklagaudes det stora syndastraff, som denna Ilmola socken, så väl som flere fattige undersåtare i denna landsort på detta år 1641 är, ty väw! öfvergånget i det att Gud igenom en outhärdelig väta och stark köld och frost all säd förderfvat hafver och således det väldukade bordet för menniskors ögon beredt stående för syndens skuld omstörte och kullslog." I samma skrift säges vidare, att tionde-fogden visserligen infunnit; sig, men ej fnnnit något som han kunde uppteckna, hvarföre ingen tiondelängd blef upprättad. Sen. Ark.68

tören anfördes flere klagomål, såväl för hans hårdhet att utan skoning utkräfva gärderna, som äfven för de många skjatsfarder och gästningar, hvarmed han betungade folket. Uppå dessa sista klagopunkter svarades "att det behagar H. K. M:t icke det inspektören besvärar dem", utan "vill H. K. M:t till öfverflöd härom 'skrifva till landshöfdingen och om så behöfves förordna kommissarier att undersöka denna sak och straffa dem, som allmogen förorätta, vare sig inspektören eller andre", men hvad det beträffade att inspektören "något strängeligen

med dem handlar, så är han tillsatt och förordnad att hafva grann uppsigt det ti-onden rätt och efter lag utgöres, och hafver den intet att befara, eller sky någön ransakning, som vet sig rättråde-ligen med tionden hafva omgått."9) Vissa gärder och skyldigheter tryckte isynnerhet en del orter mer än andra. Innevånarne i Nyby, Skaftung och Härkmäri ("Lerckmar?") byar af Lappfjärds socken beklagade sig 1637 "öfver den stora skjuts och gästning de både vinter och sommar vid Nerpes stranden emellan Ulfsby socken i nedre Sata-kunda -och Nerpes socken utstå måste" i dèt de nödgades skjutsa kronans folk ända till 16 à 17 mils väg. Storkyro socken åter led af en jemförelsevis alltför hög beskattning. Dess dåvarande kyrkoherde Isak Brennerus anhöll (1650) hos Häradsrätten om intyg deröfver att Storkyro var med högre och tungare skatter belagd än andra socknar, anförande såsom skäl för denna sin anhållan "att bönderne genom större taxering än annorstädes voro till en stor del afsigkomne och så oförmögne att den ringa rättighet mäkta göra sin pastori, såsom vid de andra socknarna, der likaväl pastores kunna med åtskilliga partiklar af bonden på något sätt blifva benöjde."I0) Det äskade intyget bevil-

*) H. K. M:ts resolutioner och svar pà menige allmogens af Öster Norlanden underdånige supplicationer. Dat. Stockholm J| 1637 och 1638 samt Nyköping y 1640. Tigerstedt» Handlingar pp. 213, 218, 251.

") Häradsrättens intyg af den 29 Aprii 1650 förvaras i afskrift uti Storkyro kyrkoarkiv.69

jades också; men om det medförde åsyftad verkan är o-bekant. Till Österbottens öfriga olyckor sällade sig understundom äfven stor penningebrist, så att flere gärder måste upptagas i tjära, spanmål, matvaror eller andra persedlar. •)

Om allmogens belägenhet den tid, densamma hörde under gref- och friherrskapen, lemna landtransakningarna åren 1675 och 1676 vigtiga upplysningar. Enligt konungens befallning höllos dessa landtransakningar på Korsholm i Landshöfdingen Didrik Wrangels närvaro utaf Landsbokhållaren Kristofer Harch och Häradsdomaren Matts Pålsson, sålunda att bestämda dagar anslogos särskildt for hvarje socken. Denna landtransakningskommission kan betraktas såsom ett slags tribunal, inför hvilket adelns inspektörer nödgades göra redo och räkenskap för sitt handlingssätt under de föregående tiderna. Åtskilliga klagomål inkommo också nu emot dem. De vanligaste voro, att inspektorerne sönderrifvit böndernas qvittenser och derigenom tvungit dem att flere gånger betala samma utskylder, att de egenmägtigt borttagit af dem deras boskap och lösegendom, ej uppskrifvit deras leveranser och dagsverk, samt slutligen att de med hugg och slag öfverfallit dem 2) o. 6. v. Tillståndet i landet var för öfrigt i högsta grad nedslående; en stor mängd hemman lågo ode, andra brukades endast utaf qvinnor, hvilkas män blifvit tagne till soldater och lågo i garnison uti de Est- och Lifländska fästningarna;3) missväxterK hungersnöd, fattigdom och e-

) Tigerstedt* Handlingar, p. 116 &c.

J) Ett exempel: en bonde i Lillkyro klagade uppå "grefvens fogde," Botvid Höök derföre, att denne så slagit och huggit honom att han numera för hela sin återstående lifstid var bräcklig och oförmögen till arbete. Kejs. Senatens nyare arkiv.

') Om de Österbottniske soldaterna skrifver landshöfdingen J. Graan

i sin relation 1663 följande: "Huruledes knekte utskrifningarne för 1662

och 1663 förrättade äre hafver jag mig hos högbemälte (krigs-) kollegium

tjenstligen förklarat och hvad för dugelige karlar här till E. K. M:ti70

Sände hörde för öfrigt till ordningen för dagen» Kyrkoherdarna A. Fant i Lillkyro och K. Prochman i Lappo anmälte att de, den förre 1674 och-den sednare 1675, af allmogen för dess fattigdoms skull bekommit alldeles ingen tionde och anhöllo på grund deraf om befrielse ifrån nämnde års taxa.

Hvad Österbottens administration under 17:de seklet beträffar, så hade det i början en egen landshöfding, som vanligen bodde på Korsholm; sedermera erhöll det tvenne sådana, en för det norra och en annan för det södra fögderiet Då derefter större delen af socknarna kommit under adelns ego, sammanslogos Öster- och Vesterbotten

till ett enda län, hvars landshöfding tog sitt säte i Torneå, understundom också i Uleåborg eller Kronoby; men vid reduktionen 1674 skildes länen åter och Österbotten bekom en särskild landshöfding, hvilkens residens omkring år 1680 förflyttades till Wasa. Fögderierna blefvo nu också trenne, nemligen: Norra, Medledels och Södra fögderiet.4) De ecklesiastika förhållandena omgestaltades äfven. I början af seklet funnos i Österbotten två proste-rier; derpå fördelades de i Biskop Rothovii tid i trenne samt sedermera af Biskop Petraeus i fefn, till dess Ter-serus vid visitationen 1660 indelte dem i fyra. Socknar-nes antal åter.hade, såsom af deras uppräkning varseblif-ves', betydligt tillväxt.

Inbyggarnes i södra Österbotten näringsmedel under 17:de seklet voro. ungefär desamma som förut, endast med

tjenst skrefne äre, kunna de höge herrar bäst betyga, som general mönstringar hållit hafva och innan kort hållandes varde. Jag förmodar det skall befinnas i sanning att af intet landskap under E. K. M:ts vidt be-gripne konungarike kunna bättre soldater utkomma." Wasa tidning 1840, N:o 20.

4) Norra fögderiet: Kemi, Ijå, Uleå, Kajana, Karlö, Limingo, Salo och Pyhäjoki; Medledels fögderiet: Kalajoki, Lochteå, Kelviå, G:la Karleby, Kronoby, Pedersöre, Nykarleby, Lappo och Ilinola; Södra fögderiet: Wörå, Lillkyro, Storkyro, Laihela, Mustasaari, Malax, Nerpes och Lappfjärd.71

den skilnad att jagt och fiske begynte med tiden åsidösàt-tas för det vigtigare åkerbraket. Grunden till landets framtida 8ädesrikedom oeh välstånd blef också nu lagd genom införandet af kyttlandsodlingen, hvarmed de första försöken i Österbottengjordes utaf Kyrkoherden i Storkyro, Isak Brennerus, hvilkens namn städse skall intaga ett aktadt rum i förteckningen uppå dènna landsorts mest förtjenst-fulla och driftiga medborgare. 5) Ett nytt under långa tider vinstgifvande näringsämne blef äfven salpeterberedningen., med hvilken allmogen omkring 1640 genom regeringens försorg blef förtrogen. Deremot var tjärbränningen, som efter städernas uppkomst ansenligen tilltog, af förderfliga följder för skogarna, hvilka tillfölje häraf började småningom alltmera glesna. Med industriela företag gjordes också nn redan ett och annat försök. Ar 1659 anlades nti Storkyro socken Österbottens sannolikt äldsta jernbruk Orisberg utaf - Häradshöfdingen Jakob Ross oeh Handelsmannen i Wasa Jakob Morneij. .

Oaktadt ogynnsamma förhållanden förökades dock landskapets folkmängd betydligt. Vid slutet af Kari IX:s regering (1611) egde Österbottens södra fögderi endast 3057 mantalsskrifne personer;0) år 1661 hade det 6834 och år 1669 redan 8405. Folkökningen i städerna var deremot under hela seklet alldeles ingen. Såsom exempel härpå kan tjena städernas folknummer enligt mantalslängderna för nedannämnde år:

1661. 1669. 1692. 1698. iroo. 1723. Uleåborg ? 600 473 317 416 358. Kaj ana 66 ? 117 48 78 33. Brahestad ? ? 225 189 191 77. G:la Karleby ? 453 440 447 431 194.

5) Isak Brennerus (född i Wasa 1603) var pastor i Storkyro ifrån 1644 till 1670 oeh fader till Antiqvarien E. Brenner. Det första kytt-landet i Österbotten upptogs 1668 på Storkyro preetgårds egor.

*) Det fordna beräkningssättet efter Näbbar (som 1606 angåfvos Tara identiska med hjon ifrån 16 till 60 år) upphörde med år 1609.72

Jakobstad 144 164 187 238 235 142. Nykarleby 257 234 189 177 209 109. Wasa 430 384 545 393 537 474. Kristi nestad 254 251 247 202 224 164.

Man kan redan utaf dessa siffror sluta till i huru hög grad hunngersåren 1695—1697 samt stora ofredstiden (1714—1721) decimerade folket. Tydligare varseblifves dödligheten under hungersåren genom jemförelsen emellan hela Österbottens folkmängd 1692 och 1698. Förstnämnde år funnos uppå landsbyggden 20,507 och i städerna 2423 man-talsskrifne menniskor; år 1698. upptages deremot på landsbyggden endast 15,353 och i städerna 2011 personer. 7) Folkförökningen hämmades äfven tidtals af pest och andra farsoter. Ibland dessa sistnämnda omnämnes också spe-telskan. De olycklige, som voro behäftade med denna smittosamma sjukdom, måste afhålla sig ifrån andras umgänge och sågo sällan för sig någon annan räddning än döden. 8)

Hvad menighetens bildning och sedlighet under dessa tider vidkommer, så äro underrättelserna derom

temmeligen sparsamma. Biskop J. Gezelius d. ä. gjorde sig mycket förtjent om Österbotten i det hans trägna resor och visitationer derstädes hade till följd att såväl presterne,

') X södra fögderiet funnos, det förra året 9545 och det sednare 7555 mantalsskrifue personer. Se Bilagan N:o 5.

8) Följande ställe ur ett protokoll, fördt vid Biskopsvisitationen 'f 1673 i Storkyro belyser någorlunda de spetelskes belägenhet: . . . "med dem som äro misstänkte för den smittosamma fpetelskan är något svårare, är intet allmänt hus der de kunde nppehållas uti, såsom till ett prof, så måste deras egne väl se till att de hållas väl särskildt uti deras gårdar och att de vakta sig för de misstänktes umgänge, rå framt de vilja umgås med andra. Till och ifrån kyrkan kunna de (spetelske) gå allena och ytterst i kyrkan stå allena, de tröstas alltid af presten och församlingen förmanas till bön för dem och sig sjelfva, att Gud vills nådeligen sådana svåra sjukdomar afvända. När de begära H. nattvard, kan dem meddelas i kyrkofarstun eller på kyrkogården, dock så att vädret blås ifrån presten."73

som deras åhörare allvarligare nödgades uppfylla sina skyldigheter. Läskunnigheten blef alltmera allmän och härtill bidrog ieke litet de ofta af biskopen anställda förhören, som vanligen åtföljdes af stränga förmaningar och straffdomar. 9) Allmännast förekommande laster voro fylleri10) och otukt; likväl synas gröfre brott, såsom mord, mordbrand o. m. d. ej varit alltför ovanliga.

Ånnu i början på 17:de århundradet hade Österbotten ingen offentlig läroanstalt. De, som ville förskaffa sina söner en högre bildning, nödgades sända dem antingen till skolorna i Åbo , Björneborg och Wiborg l), eller ännu längre

') Exempelvis må anföras några ntdrag ur visitationsprotokollerne i Storkyro: 1673 "Sina Christendomsstycken läste största delen illa; de få som kunde läsa i bok läste icke heller alle väl utan till, hvarföre måste de med största allvar nu hållas till att läsa och ingen af de unga släppas till H. nattvard förr än den kan (förutom alla andra läsningar) också något af Lutheri förklaring; men till äktenskap admitteras ingen som icke kan hela förklaringen öfver katechesen." 1682, "Socknemän-nerna tillsades att de antaga någon, soln kan informera deras ungdom, emedan de sjelfve det önskade och beklagade att alla ej hafva råd kasta sina barn till skolan, oc|i efter H. H.(W. Biskopens befallning skall klockaren lära socknens barn och vara boklärd. Morgon och aftonböner skola hållas dagligen uti hvarje by." 1683 |, "Den gamla klagan öfver Storkyro församlings tröghet att bättre förkofra'sig uti sin Kristendom, måste man än ytterligare iterera»" 1686 "Med förundran förnimmer man jemväl nu Storkyro boars motvillighet och försumlighet att lära sina Kristendomsstycken" m. m'. Efter år 1690 utfalla dock omdömena öfver Storkyroboarnes läskunnighet vida gynsammare. Biskop Gezelii d. ä:s utlåtande i Konsistorium om sina resor i Österbotten ses i Teng-ströms kyrkohistoriska handlingar, V.' 71 och 87.

10) "Så klagade och Pastor öfver deras öl- och bränvinskrögeri, som om sön och helgdagar skall förorsaka på åtskilliga rum stora svordomar och syndaktigt väsende, hvilket sammaledes dem förehöllts och åtvarnades att afstå med sådana missbrnk och förargeliga samqväm." Visitationsprotokollet i Storkyro J| 1690.

*) De begge förstnämnde skolorna tvistade i flere årtionden om djeknepenningarne ifrån Nerpes och Kumo socknar. Se härom Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistoria af W. G. Lagus (ny följd) III. 49 och af J. Tengström IV. 40—48. Redan 1611 anladas en skola i Uleåborg.74

bort ända till Sverige. Dessa svårigheter oaktadt voro dock de ynglingar som ifrån Österbotten inträdde i loroståndet ej få, och detta förhållande ådagalägger mer än tillräkligt att kärlek till bildning i förening med fast vilja och ihärdig flit ingalunda saknades hos den tidens ungdom. Slutligen uppfylldes också till en del detta landskaps billiga fordringar, då detsamma erhöll en trivialskola i Nykarleby, som den 3 Februari 1641 invegs. Till skolans stat anslog Drottning Kristina 378 daler. Då sedermera Nykarleby kom under Klas Totts grefskap förordnade grefven till skolans underhåll, i stället för penningarne, 59 tunnor spannmål. Deraf bekom Rektor i lön 40, förste Col-legan 11 och andre collegan 8 tunnor.2) Skolan var indelad i tre klasser och besöktes år 1660 af 68 elever.3) I Kristinestad, Wasa, Jakobstad och Gamla Karleby funnos dessutom mindre pedagogier med hvar sin lärare. På hvad sätt socknarne dem emellan (1660) voro fördelade, synes af bilagan N:o 6. Före seklets

slut hade likväl Nykarleby trivialskola blifvit förflyttad till Wasa, hvaremot i den förra staden inrättades en mindre barnskola med en lärare.

Så väl den knappa tiden, som det inskränkta utrymmet nödga mig att i denna afhandling förbigå flere enskilda detaljer rörande Österbottens förhållanden under l600talet. En omständighet, som genast faller i ögonen uppå hvarje äfven ytlig betraktare af detta landskaps inbyggare, bör dock ej lemnas ovidrörd. Man anmärker ännu ofta i våra dagar det en viss "egendomlighet i lynne, , seder och lefnadssätt röjer sig hos Österbottens befolkning, hvilken derigenom skarpt åtskiljes ifrån Finlands andra innevånare. Ej så orätt har man derjemte tillvitat Österbott-

*) "Conrektom och en collega afskaffades 1657 emedan M. Lars Kempe blef grefven ovetterligen insatt och befanns vara oskickelig till embetet, ty togs hela underhållet bort." Ur "Sahl. Probsten Mag. Erich Falanders Document," MS., hvilket Prosten Alcenius i Lappfjärd benäget lemnat till mitt genomögnande.

3) Neml. i Sektors klass 24, i l:sta coll. 24 och i 2:dra coll. 20.75

ningarne ett slags småaktigt lokal- eller provins-intresse, som i mindre'väsendtliga fall understundom gjqrt dem främmande för det allmänna och, hvad mer är, främmande för sina öfriga landsmän. Att de någonsin derföre skulle be-sVikit sitt finska fosterland kan ingen påstå. Tvertom, i nödens och farornas tider hafva de städse med hängifvenhet och mannamod bidragit att försvara detsammas välfärd och ära, och under freden hafva de — mer än någon annan provins — lemnat till det allmännas tjenst utmärkte personer, af hvilka mången ibland Finlands skalder och lärde lyser, såsom en stjerna af första ordningen. — Den ofvanantydda egendomliga isoleringsanda, som utmärker österbottningarne, tycker man sig redan igenkänna i deras äldsta historia. Under medeltiden och ännu långt sednare ända in i 17:de seklet4) göres i offentliga handlingar noga åtskilnad emellan Finland och Österbotten, hvilket Bistnämnda vanligen tillika med Westerbotten bildade ett särskildt land, som kallades Norrbotten eller också helt enkelt Bottnen. Men ej alleha hos regeringen, utan äfven hos sjelfva folket var denna åtskilnad gällande. Den var-seblifves klarast i flere enskilda omständigheter, ifall man t. ex. jemförer Egentliga Finlands och Österbottens historia. Det förra landskapet hvimlade redan under medeltiden af otaliga gods, hvilkas egare i kommunerna vanligen åtnjöto så stort anseeende och inflytande att bondens röst slutligen betydde intet; det sednare åter har såväl i fordna som nyare tider städse blifvit omtaladt såsom ett land, der adelsmän och kräftor äro lika sällsynta och der bondens frihet ooh sjelfkänsla blifvit starkast utpreglade; — det förra landskapet erhöll tidigt i inflyttade Tyskar o. a. ett till en stor del för allmogen främmande handelsstånd, hvarigenom den

*) Då Karl X 1657 anbefallte landskapsmötens hållande, förordnade han att i det egentliga Sverige skulle sju sådana försiggå, deribland ett i Torneå för öster- ooh Westerbotten, — men Finlands ständer borde deremot sammanträda i Abo, Helsingfors och Wiborg. Carlsons Historia &c. Del. I, pag. 264.76

bildning, städerna annars bort gifva den kringliggande bygg-dens allmoge, sannolikt antog en mera kosmopolitisk än nationel pregel; det sednares inbyggare deremot bestodo ursprungligen sjelfve af bandiande, och då flertalet af dem slutligen blefvo jordbrukare fortforo likväl de landtköpmän, som bodde ibland dem, både att vara och betrakta sig såsom Österbottningar.5) Under 17:de seklet, när större delen af Finland var förlänad åt adeln, uppbyggde densamma slott och gårdar i det förra landskapet, men i det sednare deremot bosatte den sig icke, utan åtnöjde sig med att genom inspektörer uppbära sina inkomster och hann derigenom ej vänja bönderna vid anbliöken utaf medunderså-tare som tillika voro deras herrar. Flere andra exempel att förtiga.

Hvad Österbottens presterskap beträffar så bildar detsamma nästan en enda stor familj, hvars medlemmar på närmare eller längre håll sinsemellan äro beslägtade. På högst få undantag när leda de alla sina anor ifrån sjelfva folket, hvilket sednare också å sin sida vanligen vid valet af själasörjare gifvit ett afgjordt företräde åt sina egna landsmän. Tillfölje häraf träffar man understundom uppå österbottniska socknar, der pastorsembetet öfver ett århundrade fortfarit att tillhöra en enda slägt och, så att säga, utgjort inom densamma ett «lags fideikomiss, som gått i arf ifrån far till son. Österbottens presterskap har genom dessa och åtskilliga andra omständigheter kommit att närmare sluta sig till fädemebyggden och till hvarandra och bildade derföre länge inom Åbo stift ett slags afsöndradt helt, som, så mycket möjligt var, undvek all beröring med sina öfriga ståndsbröder. Då södra Finlands

presterskap ingick med allmogén öfverenskommelse om ett engång för alla gällande uppbördssätt beträffande tionden,

*) Man kunde visserligen anmärks, att handelsståndet alltid i mer eller mindre grad är kosmopolitiskt; men det är just detta mer eller mindre, som jemförelsen här vill framhålla.77

-vägrade Österbottens presterskap att göra detsamma, — och genom denna vägran hafva åtminstone deras efterträdare vunnit betydligt i inkomster. Klarast framlyser dock provinsandan i den indig enats- eller exclusiva befordrings-rätt, som de österbottniske presterne lyckades förskaffa sig utaf regeringen. De utverkade nemligen hos Karl X att infödda österbottningar alltid skulle hafva företräde till prästlägenbeterna inom eget landskap, om de också i år och meriter ej voro jemngoda med sökande ifrån stiftets andra delar. Detta privilegium stadfästades af Karl XI genom bref af den 2 Oktober 1675 och fortfor att vara gällande i mer än 100 år, till stor förtret såväl för domkapitlet i Åbo, som för ståndets öfriga medlemmar. Desse gingo slutligen in till regeringen med den rättvisa begäran, att densamma antingen skulle utfärda åt dem ett dylikt privilegium, som åt österbottningarne, eller också upphäfva de sistnämndes. Gustaf III, inseende det billiga i en dylik begäran och dessutom ingen vän af småaktiga intressen, gjorde genom skrifvelse af den 7 December 1773 slut på hela tvisten, i det han definitivt upphäfde den öfverklagade indigenatsrätten. Om han derigenom också lyckades upphäfva anledningen till densammas uppkomst lemna vi oafgjordt.

Vi hafve nu hunnit till slutet af 17:de århundradet. Med det adertondes början befinna vi oss vid en af de vigtigaste vändpunkterna i vårt fäderneslands historia. Ett mer än 20 årigt krig, utmärkt af de vildaste och omensk-ligaste scener menniskotanken kan fatta, hotade att i blod fördränka hela det Finska folket, hvars nationela tillvaro kanhända aldrig varit utsatt för större faror än då. Denna strid, som inom Österbottens landamären i upprörande grymhet och barbari nära nog öfvergår all föreställning, utgör likasom ingången till en ny tid, under hvilken fol-

•) Om Ålands och Österbottens presterskaps exclusiva befordrings-rätt, se Afhandling om presterl. tjenstgöringen och aflöningen i Åbo stift. . Del. I, pagg. 125—132.78

ket, öfvergifvande de fordna krigiska bragdernas stråt, genom fredliga värf söker återhemta sina krafter oeh derjemte allt mer och mer börjar erfara de första intrycken af nationelt medvetande. Karl XILs regering bildar på grund häraf i flere afseenden öfvergången till en ny tid och utgör derföre äfven nu den gräns, vid hvilken närvarande arbete lämpligast stannar. Skulle detsamma, oakn tadt alla de brister, hvarmed det säkert är behäftadt, likväl anses i någon mån hafva bidragit till kännedomen af Österbottens forntida öden, är jag sinnad att framdeles, om tid ooh tillfälle medgifver, utarbeta dess fortsättning.Bilagor.

I. Handelsbref för Hans Fordell

Wij Erich thenn fjortonde medh gudz nåde Sweri-gis, Göthes och Wendes &c. konungh, Göre wetterligidt, att wij aff synnerlig gnnst och nåde, så och för then wel-willige tro tienst som thenne breffwijsere wår undersåte och Borgare vthij Stocholm hans fordeeli oss här till dagz giordtt och bevist haffuer, och ähnn yttermere här effther vdij alle motthe enär som heldztt honnom på wåre wägh-ne, tilsagdtt warder bewisse och göre må och skall. Thes-ligest för hans vnderdonige och flittige bön skuldh haffue vndt och efftberlatedtt, såsom Wij nn medh thette wårtt öpne breff vnne och (Oss till ehn behageligh tijdh) effther-lathe, att han obehindrett må niuta och bruke ehn lagblig kiöpzhandell och wandell vdij wår kiöpstad Stocholm oon annoratedes vdi wåre Rijker, huar honnom synes, qwitt obehindratt och frijtt för thett Borgeläger och åhrlige Stad-zens tunghe såsom andre wåre vndersåtter vthij för:ne Stocholm ähre vndergiffne ehuad thett beldzstt för nampn haffue kan, och medh sådanne beskedh och förordh som her effther folier, Först att han ingen handell haffue skall oppo the ortther såsom aff oss förbodnne ehre, Jcke heller göre wåre och wåre Rijkzsens fiender några tilförin-ger, Samelunda och skall honnom icke warda efftherlatidtt vttföra några förbudne waror, Tesligest huad för handell ban brukar uthi Nårrebotnn och warer han ther opkiöper, skall ban icke till några fremmande årter före heller före lathe förre ähnn han medh sådene waror haffuer waridt vdj Stocholm och them ther (: så wel som huadh annatt handell han driffuer:) aff wåre Tulnärer och Tulschriffuare haffuer öffuerseett och opskriffue låthett, Doch scholle samme wåre tullenärer

och tulschriffuere vdi Stocholm heller ander-städes icke anten aff hinderlistig affuundh eller jhvilia förbe it te hans fordell vthaff hans resse vppehåldhe, vtthan låthe honnom thenne wår gunstige tillåtelsse till thet beste oförhindrett åttniuthe, Ther emott igen haffuer han (såå länge såsom han sådenne gunst och frijheett niuther och behåller:) vnderdånigistt tilbudett låfiuett och tilsachtt Oss80

Etthundratt vngerske gyllen, huilke gyllene han åhrligen vthij wår räntte Cammer leffuerera skall. Ydij like mötte skall och vnder thenne förbenemde Summe ware inreck-nadt then åhrlige skatt och the vttskyller, såsom han åhr-ligenn plichtig ehr att göre aff sin fädernis gårdh pinnonäs j norrebotnn. Biude förthenskuldh och befale alle som för wåre skoldh wele och schole göre och lathe, Synnerligen wåre Stadthållere, Befalningzmän, Camer rådh, Ca-mererer, Borgemester och Rådh j förbe:tte Stocholm, wåre Tullenär och tullschriffuere ther same stedz, att the icke göre förte hans fordeell her emott någenn hinder heller förfångh, Ther hwar och een må wette sigh effther rette, Dat. Linköpingh 20 Nowembris Anno etc. 1561."

(Aftryckt ur en kopiebok i Kungl. Svenska Kammararkivet bl. 16—18 och benäget meddelad af Dar Bomansson.)

II. Elisabeth Fordelis bref till Konung Johan III.

Stormechtig8te högborne äller nådigste Konungh: E. K. M:tø långvarige vaelmåge låthe gudh thenn alsmechtige laenge vara. Äller nådigste konungh: E. K. M:tt Betac-ker jag på thet ödminkeligst för all Gunsth och nåde Besynnerlige thet E. K. M:tt haffuer i min förste Barndomz tidh Medh E. K. M:tz förbönn til gudh och henders på-legningh hulppett mig til Doop och Christendom, så och för E. K. M:tz Milde funtgåffue. Och känn Jagh nu på thet ödmiukeligste min nödh och thenna ostaduge vaerl-denes olycko (Emoth migh) icke fördölia, at gudh then alzmechtige tilfogede migh enn Mann, thenn ther war androm fasth myckitt geldskylligh, dogh var thet min kaera moder och Syskonn ovitterligett, förthy hann hölt sigh såsom almenel alle friare plaege göraNogot förmögenn (sic!), Menn sedenn wij Bleffit wigde Bleff jag thet warse, och yppedes hans geldh meer och meer, Och medenn mannen aer elliesth from, haffer Jagh nu pa laengie Betalat hans geldh, at alt thet arff, Besynnerlige penninger och sylffer, som Jagh efter min salige fader hans fordell på min lott Bekom aer alt åtgångett Och aere halffue gaeldenn aenn nu obetalett, Så hafraer och gudh ther emoth Begåffuett oss med Månge små Barn och ther Bredewidh med ar-modh och oförmögenhet, Så at nu med. oss Ingenn mere förrådh findz, aenn ett liteth hemen på Östes önn udi persöre soken, der wij Boo opå, och aff rettom Byrdeman-81

nom köpt haffue, och Medenn effter thenne Elende tidz laegenheet, Tunga och Utlager fast ökes, och fattigdomenn Tager fasth öffuerhandenti med oss Therföre Beder Jagh på thet ödmiukeligeste för Gudz skuldh, Thet E- K. M:tt wele Nådigsth vnne os Nogra års frihet på Wårt litzle hemenn, Opå thet at Wij kunne Någraledes vprette os och komma til Baerningh, vm gudh sa Taekkes. Thetta Jag mig vdi all Vnderdånigheet til E. K. M:tz Mildheet forsseer, Och Befaler hermed E. K. M:t, Min N. Dråt-ningh, och Liffzarffinng sampt thes höga Wårdnath, thenn alzmechtjge gudh til al Langwarigh Waelmåghe och eth Jyckosalugt roliget och hugneliget Regementhe.

E. Kongi Mtz:

fattige vndersåtøfske och Guddåtter Elisabeth hansdåtter.

(Aftryckt ur Gottluudska samlingen i Senats-arkivet.)

o

III. Prosterierna i Aho stift 1554:.

"Söderßnnelandz proesterij vtij Östrebåtnenn"

Ter vpunder Ligger 6 sochner.

Nemplige.

Mwstesarij her Michell

proest her Jacop Kyrebrominne her Jacop. i Kyrebrominne Jimola

Vörå her Knut

Pedersöö ber henrich

Karleby her Käril

Når re finlandz proesterij vdij Östrebotnen,

. Ther vpwnder Ligger 5 sochnar.

Nemplige.

proest her Per i Salå her Per

salo Kalaiåkij

Liminge Ii jo Kemi

(Aftryckt ur "Lähns Register aff Åbo Stigtt Pro Anno &c. 1554." I Svenska Kammar-Arkivet.)

(K. P. I—s V. 1861.) 682

IV. Österbottens skattelängd åf 1574-

Mustasaari hafver 4 fjer-dingar Hela skattebönder 709 Jordetal 909 pund-3| spannland Näbbar eller personer 930 Kor 7643 i Kyro och Vörå Socknar med Ilmola "cap-pageld" äro 4 fjerd. i Hela skattebönder 884 Torpare 12 Jordetal 1975 pund-4 spann-länd. Näbbar eller persorner 4110 Kor 3701 Pedersöre socken hafver 4 ijerd. Hela skattebönder 473 Jordetal 695 pundeland Näbbar eller personer 1484 Kor 22475 > Karleby socken 4 fjer-dingar Hela skattebönder 449 Jordetal 485 pund- 4| spannland Näbbar eller personer 1162 Kor 15313 Kalajoki der uti äro Hela skattebönder 119 Jordetal 123 pund- 7| spannland Näbbar eller personer 416 Kor 635 Salo socken 2 fjerd. Hela skattebönder 234 Jordetal 190 pund- spannland Näbbar eller personer 724 Kor 1140| Pyhäjoki Hela skattebönder 116 Jordetal 106 pund- 3| spannland Näbbar eller personer 371 Kor 689 Limingo socken 4 fjer-dingar Hela skaftebönder 333 Jordetal 418 pund- 6 spannland Näbbar 999 Kor 1346|*3

Hela skattebönder 191 Skattmarker 1191 Näbbar eller personer 633 Kor 773 Hela skattebönder 151 Båga mantal 315 Skattmarker 643 Kor 572

Ijo

Kemi

Samma uti förenämnde socknar med limola kapell.

Hela skattebönder 3659

Torpare 12

Jordetal 4854 pund- spann-

Skattmarker 1834 land

Båga mantal 315

Näbbar eller personer 10,829

Kor 13,408|

(Aftryckt ur Kejs. Senatens gamla arkiv N:o 4738; orden oförändrade, men det nuvarande skrifsättet användt.)

V. Socknarnes i södra Österbotten mantalskrifne "personer for åren 1661, 1669, 1692, 1698, 1700 och 1123.

1661- 1669. 1692. 1698. 1700. 1723, Pedersöre 694. 933. 1180. 1079. 1149. 741. Ny Karleby 303. 398. 620. 515. 603. 387. Lappo Wöra 534. 699. 748. 645. 714. 525. 540. 749. 1013. 834. 872. 433. Storkyro 454. 609. 836.

578. 687. 451. Lillkyro 299. 379. 480. 378. 459. 275. Ilmola 534. 747. 805. 839. 872. 578. Laihela 345. 370. 541. 380. 427. 350. Mustasaari 725. 857. . 1100. 429. 1031. 765. Malax 392. 485. 557. 445. 506. 298. Nerpes 665. 857. 1151. 965. 1023. 587. Lappfjärd 264. 294. 506. 468. 478. 301.

(Afskrifvet ur.de i Sen. Ark. förvarade Räkenskapsbocken^ för södra Österbotten.)

VI. Skolornas i södra Österbotten inkomster ifrån

socknarna.

. t

"Sochnar blefvo lagde till Ny Karleby skola 1641, dess sochnar äro nu occuperade."

Lappfjerd ränttir Pen. 30\ at Christinae Stadspaeda-gogo- Nerpis 80/ Maalx 40) Conrs Nyo: 20 D, Wasa 100» Wasa Paedag. Lillekyro 54/ Laihela 58) Conr. Lapo 70) Pr: Colleg. etoorkyro 70) Wasa. Ilmola 631 sec. Colleg, 25/ Rect. Nye. Woro 80 ell. 90) Rect: Nye. Ny Carleby 80) Past: Söner. Pedersöre 90) Jacobst: Paedag. Cronobv 30) Pr: Colleg. G. Carleby ? G. Carleby Paedag. Kielfvio 26) sec. Colleg. 13 Dal. Lochto V4{ af^Past: affine Joseph Ja- cobsson. Calajoki 108) Spanmåhl 12 tn Past: Söner,

(Aftryckt nr "Sahl. Probsten Mag. Erich Falanders Document." Obs. Boken, på hvars första sida finnes förestående titel, är antingen egenhändigt skrifven af Biskop Terserus, eller också en kopia utaf hans anteckningar vid visitationen i Österbotten år 1660.)